

**VÝVOJ ČESKOSLOVENSKO-
ZÁPADONĚMECKÝCH VZTAHŮ
V LETECH 1949–1961:
NÁRODNÍ ZÁJMY VERSUS
SOCIALISTICKÝ INTERNACIONALISMUS**

MAGDA GREGEROVÁ

Na vývoj bilaterálních politických vztahů mezi Československem a Spolkovou republikou Německo v padesátých letech a na počátku šedesátých let působila celá řada vnějších faktorů, z nichž nejpodstatnější představovala v této době sovětská zahraniční politika v německé otázce a Adenauerova „východní politika“.¹ Třetím, subjektivním faktorem, který zásadním způsobem ovlivnil nasměrování vztahů vůči Spolkové republice, byla samotná československá recepce těchto procesů. Na vytváření československých postojů vůči Spolkové republice působilo ve sledovaném období především jisté „silové pole“ mezi Moskvou, Bonnem a východním Berlínem.² V jeho rámci probíhal minimálně do roku 1961 permanentní boj

¹ Ačkoliv je termín „východní politika“ v zahraniční politice SRN spojován zejména se jménem Willyho Brandta, měla Spolková republika také za kancléře Adenauera svou východní politiku. Od Brandtovy východní politiky se Adenauerova lišila tím, že nevedla k úpravě vztahů se zeměmi východního bloku a o něco takového ani neusilovala. Jedinou zemí východního bloku, s níž měla SRN uzavřeny po roce 1955 diplomatické styky, byl Sovětský svaz. Výzkumy Adenauerovy východní politiky přitom jasně prokazují, že zájem SRN o udržování bilaterálních kontaktů se SSSR byl v této době motivován zejména pragmatickou úvahou, že SSSR představuje jednu z vítězných mocností z roku 1945 a je tedy nepostradatelný pro jakékoli komplexní řešení německé otázky v budoucnu, tedy zejména z hlediska cíle sjednocení Německa.

² Termín „silové pole“ v tomto složení pochází od Michaela Lemke. Ten se ovšem domnívá, že bylo konstitutivní pouze pro NDR. Lemke, Michael: *Einheit oder Sozialismus? Die Deutschlandpolitik der SED 1949–1961*, Köln/Weimar/Wien, 2001, s. 27–28.

o legitimitu mezi oběma německými státy (SRN a NDR), do kterého navíc svými cíli a zájmy v německé otázce velmi obratně zasahovala sovětská diplomacie. Právě jejím prostřednictvím bylo do tohoto konfliktu od počátku vtahováno také Československo.

Druhým faktorem, který úzce souvisí s prvním, je skutečnost, že o vztazích Československa ke Spolkové republice lze ve sledovaném období jen stěží uvažovat v kategoriích zahraniční politiky suverénního státu k jinému suverénnímu státu. Pro Československo se tak v padesátých a šedesátých letech právě vztah ke Spolkové republice stává prubířským kamenem otázky, nakolik je možné dostát národním zájmům, aniž by byla opuštěna základní ideologická východiska a aniž by tím byla ohrožena soudržnost sovětského bloku jako celku.

Pohlédneme-li naopak podrobněji na rozvrstvení cílů a zájmů v silovém poli mezi Moskvou, Bonnem a východním Berlínem, zjistíme, že problém identifikace národních zájmů nad zohledňováním ideových (a ideologických) východisek v mezinárodní politice buď převažuje, anebo že se obě hlediska podle potřeby navzájem doplňují. Pro bližší pochopení lze vyjít například z teorie amerického politologa švýcarského původu Arnolda Wolfersa, podle které se národní zájmy skládají ze tří prvků:

1. národní seberošíření (national self – extension)
2. národní sebezáchova (national self – preservation)
3. vlastní sebeodříkání (self – abnegation)³

Typickým příkladem první kategorie, tj. sledování národního zájmu v podobě národního seberošíření, je sovětská zahraniční politika v německé otázce po roce 1945. Ačkoliv byla její východiska za Stalinovy éry a po nástupu N. S. Chruščova k moci odlišná, cíl rozšíření vlivu SSSR na Německo (ať už prostřednictvím Stalinova tlaku na sjednocení Německa, anebo prostřednictvím Chruščovovy „teorie dvou států“, která vedla k udržení efektivní kontroly nad jednou částí Německa – NDR – a pronikání do druhé části Německa – SRN – rozšiřováním bilaterálních styků, s cílem postupné revize statu quo ve vlastní prospěch), zůstával stejný.

³ Wolfersova typologie, včetně překladu do češtiny, uvedena in: Valenta, Jiří a kol.: Máme národní zájmy?, Praha 1992, s. 17. Tato typologie je samozřejmě jen jednou z mnoha v rámci teorie mezinárodních vztahů. Poměrně dobře je však možno jejím prostřednictvím z pohledu předkládané práce naznačit situaci, v níž se ve sledovaném období pohyboval v rámci mezinárodních vztahů Sovětský svaz, oba německé státy a Československo.

Druhý cíl – sebezáchova – tedy snaha o přímou obhajobu národních zájmů – je typickým rysem nejen Adenauerovy západní, ale i východní politiky. Politiku národní sebezáchovy praktikovala sice Spolková republika na základě odpovědnosti vůči západním velmocím, z jejichž vůle vznikla, a vůči závazkům, které přijala v rámci své západní integrace. Ty na Spolkovou republiku působily v jistém smyslu také jako vlastní sebeodříkání, nevyklučovaly však budoucí možnost národního seberozšíření SRN prostřednictvím cíle sjednocení Německa. I na základě této „vyšší odpovědnosti“ však byla SRN schopna v rámci své „východní politiky“ pragmaticky utvářet svůj vztah se Sovětským svazem, který byl pro Spolkovou republiku klíčovou mocností z hlediska národního cíle sjednocení Německa.

V neposlední řadě uplatňovala politiku národní sebezáchovy také NDR, pro niž se národním zájmem stal soustředěný tlak jak na Sovětský svaz a ostatní země sovětského bloku, tak nepřímo i na SRN s cílem dosáhnout svého co nejširšího mezinárodněpolitického a mezinárodněprávního uznání.

Nositelům třetího přístupu v mezinárodní politice, který předpokládá podřazení národního zájmu nějakému „vyššímu principu“ (v tomto případě komunistickému dogmatismu a zásadám socialistického internacionalismu)⁴, bylo Československo a jeho zahraniční politika vůči Spolkové republice nejen v padesátých letech, ale hluboko do šedesátých let.

Vzhledem k tomu, že v československém prostředí se skutečná diskuse o národních zájmech rozvinula až na počátku devadesátých let, tedy po pádu komunismu, bylo by lze namítnout, že pojem „národní zájem“ je na Československo let padesátých a šedesátých aplikovatelný pouze omezeně, protože směřování československé zahraniční politiky bylo tehdy primárně určováno příslušností k sovětskému bloku. Ovšem například Franz Sikora ve své práci věnované konfliktu mezi národními zájmy a socialistickým internacionalismem dokazuje, že národní zájmy představovaly politické faktum, které v dobách studené války existovalo jak v občanských společnostech západního světa, tak v zemích východního bloku. Sikora navíc poukazuje na to, že národní zájmy byly v sovětském bloku sice ideologicky degradovány na pouhou „buržoazně – nacionalistickou úchylku“, že se však nepodařilo zabránit jejich faktické existenci, v důsledku čehož vzni-

⁴ Konflikt mezi národními zájmy a socialistickým internacionalismem či socialistickou solidaritou na příkladu Československa, NDR a Polska zkoumá Franz Sikora. Sikora, Franz: Sozialistische Solidarität und nationale Interessen. Polen, Tschechoslowakei, DDR, Köln 1977.

kaly nutně konflikty mezi přirozenými zájmy jednotlivých zemí a mezi ideologickými požadavky systému.⁵ Kromě Sikory pak i další autoři upozorňují na „národní specifika“ uvnitř sovětského bloku, kdy například pro NDR byl socialistický internacionalismus – na rozdíl od Československa – součástí jejího národního zájmu, protože do jisté míry suploval (a zdůvodňoval) chybějící národní identitu poukazem na „vyšší“ identitu internacionální.⁶ Za relevantní lze považovat též názor, že pouze v případě NDR mohla v rané fázi vývoje ideologická koexistence se Západem rozmělnit její vlastní státní existenci.⁷

Podobné reálné (nikoliv uměle ideologicky vytvářené) riziko Československu v padesátých letech ze strany SRN nehrozilo. Z tohoto důvodu mohlo mít Československo i lepší předpoklady pro navázání diplomatických styků se Spolkovou republikou Německo, které by Československu umožnily prosazovat vlastní zájmy v SRN v oblasti politické, hospodářské, kulturní či konzulární, na oficiální, a nikoliv pouze na neoficiální úrovni.⁸ Z tohoto hlediska je také možné o úpravě neuspokojivého stavu v bilaterálních vztazích mezi ČSR a SRN, a o postavení řady kontaktů na oficiální základnu navázáním diplomatických styků, hovořit jako o národním, či státním zájmu ČSR. Ostatně i příklad obchodních styků mezi ČSR a SRN v raných padesátých letech ukazuje, že Československo mělo zájem o obchodování se SRN a že v situaci, kdy Západ z politických důvodů obchod s Východem spíše omezoval, Československo zajišťovalo v rámci obchodu se SRN nákupy některých výrobků pro SSSR i pro ostatní země sovětského bloku.⁹ Alespoň v oblasti obchodu tak nebylo vyloučeno, že by Československo – alespoň na omezenou dobu – mohlo dostát svým vlastním zájmům a zároveň si zajistit jisté výsadní postavení jak ve Spolkové republice, tak v rámci východního bloku. Právě otázka, nakolik Československo využilo šance, akcentovat vlastní zájmy ve vztahu ke Spolkové republice Německo i přes svou příslušnost k sovětskému bloku, a nakolik naopak v zahraniční politice upřednostnilo ideologická východiska, bude předmětem zkoumání v předkládané stati.

⁵ Sikora, Franz: c. d.

⁶ Ihme-Tuchel, Beate: Das „nördliche Dreieck“. Die Beziehungen zwischen der DDR, der Tschechoslowakei und Polen in den Jahren 1954 bis 1962, Köln 1994.

⁷ Sikora, Franz: c. d., s. 74.

⁸ Právě neoficiální charakter řady československých iniciativ ubíral i vážně míněným krokům z československé strany v Bonnu na důvěryhodnosti.

⁹ Pechlát, Michal: Obchodní vztahy mezi ČSR a SRN v letech nejstudenější studené války (1949–55), jako náhrada diplomatických vztahů?!, Praha 2000, s. 51–52.

Teoreticky je možno konstatovat, že ani politika jistého sebezřeknutí v mezinárodních vztazích nevyklučuje sledování sebezáchovného cíle. Nesmím však být pouze úzkoprsý pragmatismus nedemokratických vůdců, kteří si lpěním na neměnných ideologických principech snaží zajistit především své vlastní mocenské pozice. Naopak, co se praktické mezinárodní politiky týče, je jisté, že odvaha opustit politiku sebeodříkání ve prospěch sledování národního zájmu (například vůči SRN) mohla být pro Československo nejlepší cestou k politice národní sebezáchovy, která by jí zajistila větší nezávislost na dění uvnitř silového pole mezi Moskvou, Bonnem a východním Berlínem. Pokud ovšem kdy československá místa o něco takového stála a pokud vůbec byla schopna nad rámec komunistického dogmatismu v kategoriích národního zájmu uvažovat.

Co se týče samotného zpracování tématu bilaterálních vztahů mezi Československem a Spolkovou republikou Německo v letech 1949–1961 v diplomaticko – politické oblasti, práce tohoto druhu v české odborné literatuře prozatím chybí. Proto je primárním cílem této stati, poskytnout širší odborné i laické veřejnosti shrnutí výsledků výzkumu bilaterálních československo – západoněmeckých vztahů v letech 1949–1961, prováděného na základě československých archivních pramenů z fondu Ministerstva zahraničních věcí ČR, Státního ústředního archivu (Archivu ÚV KSČ) a také Archivu Poslanecké sněmovny Parlamentu ČR.

Stav československo-západoněmeckých vztahů do roku 1954: Vztah ke Spolkové republice není prioritou

Stav bilaterálních československo – západoněmeckých vztahů na počátku padesátých let příliš nepřipomínal standardní bilaterální relaci mezi dvěma sousedními zeměmi. Pro toto období je charakteristická absence politického dialogu mezi Československem a Spolkovou republikou, vyjádřená také tím, že mezi těmito dvěma zeměmi neexistovaly oficiální diplomatické styky. Na území Spolkové republiky nevyvíjelo v této době činnost ani žádné československé konzulární zastoupení. Generální konzuláty ve Frankfurtu, Mnichově, Hamburku, Baden-Badenu a konzulát v Düsseldorfu ukončily svou činnost v listopadu 1950.

Jediným orgánem, který částečně mohl reprezentovat československé zájmy v západní části Německa byla – kromě tzv. „zastoupení čs. podniků pro zahraniční obchod“ ve Frankfurtu nad Mohanem – československá

vojenská mise v západním Berlíně, kterou ČSR zřídila u tehdejší Spojenecké kontrolní rady v roce 1946. I když československá oficiální místa v hodnocení vztahů zdůrazňovala, že mise má svůj význam z hlediska československých zájmů především proto, že „v části Německa podléhající kontrole západních mocností nemáme zastupitelských úřadů vůbec“,¹⁰ v jednom z utajených materiálů Ministerstva zahraničních věcí zároveň byla nucena přiznat, že se od roku 1948 okruh působnosti československé vojenské mise postupně zužoval.¹¹

Již tato stručná charakteristika naznačuje, že pro Československo raných padesátých let nebyl vztah ke Spolkové republice Německo prioritou. Charakteristické přitom je, že Československo v tomto období nekomunikovalo přímo se Spolkovou republikou, nýbrž pouze o ní, často prostřednictvím třetích států a často formou protestních nót.

Na vytvoření první Adenauerovy vlády ve Spolkové republice tak československá vláda reagovala protestní nótou třem západním mocnostem z 6. října 1949, v níž mimo jiné konstatovala: „Ustavení západoněmeckého státu a vlády, které je výsledkem soustavného porušování existujících mezinárodních dohod o Německu, vyvolalo stav, který jde na úkor zájmů mírumilovného lidstva a vede již nyní k znovuoživení německého revisionismu a výbojného nacionalismu“.¹² Podle názoru některých autorů však byl tento vývoj ve vzájemných vztazích nastaven již dříve. L. Rouček tak kupříkladu dokazuje, že pod vedením bezpartijního Jana Masaryka Československo ještě před rokem 1948 ve svých prohlášeních a protestních nótách poměrně tvrdě kritizovalo politiku západních velmocí vůči Německu.¹³

Jak přitom podotýká Jaroslav Kučera ve své studii, věnované československé zahraniční politice vůči Německu v letech 1945–1948, představovalo Německo bezesporu nejdůležitější problém československé zahraniční politiky po roce 1945.¹⁴ Autor se domnívá, že nikdy předtím a nikdy potom nebylo pro Československo vhodnější příležitosti, jak aktivně působit na

¹⁰ Srv. Zpráva o rozšiřování a normalisaci diplomatických styků ČSR v uplynulém roce, nynější situace a perspektivy, 13. 5. 1955 (MZV 416.768/55 – ZEO/2). AMZV, TO-O NSR, 1945–59, 21, 23.

¹¹ Srv. Navázání diplomatických styků a normalisace vztahů mezi ČSR a NSR, 25. 1. 1956 (MZV 08862/56 – NRO/1), AMZV, TO-T NSR, 1955–59, 6, 3, 034/112.

¹² ČSR a Německo. Výbor z dokumentů, Praha, 1959, s. 46.

¹³ Rouček, Libor: Die Tschechoslowakei und die Bundesrepublik Deutschland 1949–1989. Bestimmungsfaktoren, Entwicklungen und Probleme ihrer Beziehungen, Wien 1989, s. 15.

¹⁴ Kučera, Jaroslav: „Der Hai wird nie wieder so stark sein“. Tschechoslowakische Deutschlandpolitik 1945–1948, Dresden 2001, s. 7.

budoucnost svého velkého a problematického souseda a jak zároveň změnit vzájemné vztahy. Zároveň ovšem Kučera, na základě detailní analýzy československých zahraničněpolitických cílů vůči Německu i celkové mezinárodněpolitické situace po roce 1945, identifikuje celou řadu faktorů, které zásadním způsobem limitovaly možnosti československé diplomacie a případnou snahu o pozitivní nastavení vztahu k Německu. Z jeho studie tak například vyplývá, že celá řada problémů ve vztahu k Německu (např. otázka zajištění národní homogenity státu nebo československých územních požadavků vůči Německu, dále problém reparací) byla úzce spojena s nutností poválečné vnitřní stabilizace československého státu. Zásadním je pak zejména poznatek, že Československo mělo v rámci politiky vítězných mocností vůči Německu, které se často uchýlovalo k velmocenskému řešení německé otázky i na úkor požadavků menších spojenců, pouze omezený manévrovací prostor¹⁵. Moskva sama o svých úmyslech v německé otázce Prahu v tomto období neinformovala, spíše spoléhala na disciplinovanost československých představitelů, případně se omezila na přímé zásahy do československého zahraničněpolitického kursu.¹⁶ Neméně významným je rovněž autorovo zjištění, že rok 1948 ukončuje proces formulování vlastní československé zahraničněpolitické koncepce vůči Německu, jelikož jednotnou linii určuje od této chvíle pro celý východní blok výlučně Sovětský svaz.¹⁷ V neposlední řadě měla v bilaterální komunikaci se západním Německem hrát omezující roli celá řada překážek technické, politické, ale i psychologické povahy, v důsledku čehož se z hlediska československých zájmů jako jediný přirozený spojenec postupně začala jevit východoněmecká SED.¹⁸

Ovšem ani vztahy Československa k Německé demokratické republice nelze v tomto období označit za normální bilaterální vztahy mezi dvěma spřátelenými zeměmi. Československo sice navázalo diplomatické styky s Německou demokratickou republikou záhy po jejím vzniku (18. 10. 1949 – pozn. aut.) a vztahy mohla do jisté míry usnadňovat i příslušnost obou zemí k formujícímu se sovětskému bloku. Nicméně výzkumy dokazují, že

¹⁵ To se, jak vyplývá z Kučerovy studie, projevilo například v tom, že SSSR sice Československo podpořil v otázce nuceného vysídlení Němců z Československa, ve věci ostatních československých požadavků vůči Německu si však již počínal zdrženlivě. Srovnej. Kučera: c. d., s. 137–139.

¹⁶ Tamtéž.

¹⁷ Tamtéž, s. 145.

¹⁸ Tamtéž, s. 142–143.

spolupráce s Československem vyhovovala v této době především zájmům NDR¹⁹, která potřebovala svou legitimitu opřít také o formální zrovnoprávnění s ostatními zeměmi socialistického tábora, kupříkladu formou diplomatického uznání svého režimu. V oficiální literatuře je sice kvalita vztahů s NDR vyzvedávána například zdůrazňováním skutečnosti, že ČSR měla ve východním Berlíně plné diplomatické zastoupení, zatímco v západní části Německa byla působnost čs. vojenské mise omezena pouze na západní Berlín.²⁰ Současné výzkumy však při hodnocení tohoto období konstatují chybějící spontaneitu vztahů mezi NDR a Československem v první polovině padesátých let a dokládají, že celá řada akcí mezi ČSR a NDR probíhala v této době pod sovětskou taktovkou.²¹

Československá zahraniční politika do první poloviny padesátých let je tedy také poznamenána dvojznačností sovětské zahraniční politiky v německé otázce, kdy se SSSR na jedné straně sice snaží o umírněnou podporu NDR, na druhé straně se však všemožně snaží zabránit postupující integraci SRN se Západem. Podobně jako SSSR se i Československo do roku 1955 orientuje na multilaterální témata zajištění bezpečnosti²², v jejichž důsledku ustupuje navazování bilaterálních kontaktů se Spolkovou republikou zcela do pozadí. Svědčí o tom samotný fakt konání konference osmi socialistických států včetně NDR proti „obnovení německého militarismu“ v říjnu 1950 v Praze, anebo československá účast v kampani proti integraci Spolkové republiky Německo do Evropského obranného společenství v letech 1954–1955.²³ Někteří autoři ale i československý postoj k tomuto druhu aktivit hodnotí ve srovnání s polským, nebo východoněmeckým přístupem, jako „spíše bezbarvý“.²⁴

Ze studie Michala Pechláta, věnované obchodním stykům mezi ČSR a SRN v letech 1949–1955, přitom vyplývá, že Československo mělo vůči

¹⁹ Sikora, Franz: c. d., s. 76. Ihme-Tuchel, Beate: c. d., s. 43. Baschová, Dana: Československá politika vůči Německé demokratické republice v letech 1949–1961, magisterská práce IMS FSV UK Praha 2001, s. 6.

²⁰ Novák, Miloslav: NSR a úsilí socialistických států o mírové soužití, Praha 1984, s. 86.

²¹ Baschová, Dana: c. d., s. 8.

²² Franz Sikora vidí v této skutečnosti hlavní důvod, proč ČSR poněkud „zanedbávala“ bilaterální spolupráci s NDR. In: Sikora, Franz: c. d., s. 77, viz též druhá část této práce.

²³ Viz Ihme-Tuchel, Beate: c. d., s. 54–64.

²⁴ Beate Ihme-Tuchel k tomu v c. d. na s. 85 uvádí, že v ČSR byly jen zřídka nebo snad vůbec formulovány vlastní zájmy a myšlenky (míněna je německá otázka na přelomu let 1954–1955 – pozn. aut.) a že ČSR spíše jen disciplinovaně převáděla přání Moskvy do praktické politiky.

SRN v tomto období zájmy hospodářské a že také západoněmecké hospodářské kruhy měly zájem o obchodování s Československem.²⁵ Obě strany byly v počátečním období let 1949–1953 v oblasti obchodní dokonce ochotny obcházet některá „vyšší ustanovení“, vynucená mezinárodněpolitickými okolnostmi, jako bylo například americké embargo na vývoz některých výrobků ze zemí sovětského bloku v rámci COCOM. Reálné zájmy Československa v hospodářské oblasti mohly tedy – za předpokladu ochoty československé strany, zohlednit ve vztazích k SRN skutečné zájmy a potřeby státu – a působit jako korektiv nepružné československé zahraničněpolitické linie vůči SRN. Na druhé straně by bylo možno na základě tohoto příkladu tvrdit, že vzájemný obchod neexistence styků v politické oblasti výrazněji nepoznamenala, a potřeba politického dialogu mezi ČSR a SRN tedy nebyla nikterak naléhavá. Z Pechlátovy studie vyplývá, že obchodní vztahy mezi ČSR a SRN v období do roku 1953 nesuplovaly existenci diplomatických styků mezi oběma státy a že se ani v rámci obchodních jednání nedařilo řešit otázky, které zatěžovaly vzájemné vztahy z důvodů politických.²⁶

Celkově lze říci, že Československo v důsledku převládající politické linie v první polovině padesátých let na formulování vlastních národních zájmů v nějaké ucelenější podobě rezignuje a o rozvíjení vlastních iniciativ vůči Spolkové republice Německo v bilaterální politické oblasti neuvažuje.

Léta 1954–1955: Vážně míněná, avšak neúspěšná československá diplomatická ofenzíva na navázání diplomatických styků se Spolkovou republikou

Situace se změnila na přelomu let 1954–1955. Obratem k jednoznačnému postoji v německé otázce se také v československém případě, podobně jako v případě sovětském, stala berlínská konference ministrů zahraničních věcí na přelomu ledna a února 1954.

I přes naprostou spolehlivost svého stanoviska, které bylo zcela v linii sovětské „teorie dvou států“²⁷, však československá diplomacie zjevně

²⁵ Pechlát, Michal: c. d., s. 11–16.

²⁶ Tamtéž, s. 16 a s. 50–51.

²⁷ Československo se v hodnocení závěrů z berlínské konference zcela ztotožňuje se sovětskou tezí, že v Německu existují dva státy, že sjednocení Německa je především věcí

v Moskvě nepožívala takové důvěry, aby ji SSSR informoval o daleko důležitější skutečnosti, k níž došlo na okraji berlínské konference a která mohla být ve srovnání s pouhým kopírováním velmocenských stanovisek z hlediska československých národních zájmů skutečně klíčová. Byl jí počátek bilaterálního sblížení mezi Sovětským svazem a Spolkovou republikou Německo, které započalo – na základě iniciativy SSSR – právě v době konání berlínské konference.

Z diplomatické korespondence, vedené v květnu 1954 mezi ústředím na Ministerstvu zahraničních věcí a velvyslanectvím ČSR ve východním Berlíně, jasně vyplývá, že MZV ČR se o možnosti navázání diplomatických styků mezi SSSR a SRN dozvědělo ze západoněmeckého tisku.²⁸ Teprve na přímý příkaz z ústředí zjistilo československé velvyslanectví „od přátel“ (míněna je sovětská strana – pozn. aut.), že možnost navázání diplomatických styků mezi SSSR a SRN se vede v patrnosti již od doby konání berlínské konference a zároveň přiznalo, že o přímých přípravách v tomto směru nemá jakékoliv další informace.²⁹ Přesto si československá diplomacie tento nový moment v sovětské zahraniční politice záhy vyložila jako jednoznačný signál k zahájení vlastních bilaterálních aktivit vůči Spolkové republice Německo. Někdy se o těchto aktivitách paušálně hovoří také jako o československé „diplomacii – propagandistické ofenzivě“ (L. Rouček), ačkoliv je – zvláště v počátečním období, ohraničeném zhruba lety 1954–1956, kdy ČSR učinila první nabídky k navázání diplomatických styků se Spolkovou republikou – propagační podtext těžké prokázat. Jednoznačným se ve světle dostupných pramenů pro období prvních návrhů na navázání diplomatických styků se SRN nejeví ani tvrzení A. Müllera a B. Utitze, že Československo své nabídky záměrně spojovalo s nespelnitelnými požadavky.³⁰

MZV ČSR se ve svých analýzách k problematice vztahů mezi SSSR a SRN samozřejmě nezdrželo vnitropolitických komentářů o tom, nakolik

Němců samotných a že jsou v této otázce nutná jednání mezi vládami a parlamenty obou zemí. In: Československo a berlínská konference, 21. 1. 1954, SÚA, Fond: Antonín Novotný – zahraničí – NSR, 1954, kart. 152, 10803/9, pořad 4.

²⁸ Telegram zasláný Ministerstvem zahraničních věcí Velvyslanectví ČSR v Berlíně, 12. 5. 1954 (MZV 411.429/NRO – 1), AMZV, TO – O NSR, 1945–59, 2, 3.

²⁹ Odpověď Velvyslanectví ČSR v Berlíně na telegram 411.429/NRO – 1, 14. 5. 1954, AMZV, TO – O NSR, 1945–59, 2, 3.

³⁰ Müller, Adolf; Utitz, Bedřich: Deutschland und die Tschechoslowakei, Freudenstadt 1972, s. 122–123.

může nabídka na navázání diplomatických styků se SSSR ohrozit soudržnost bonnské vládní koalice. Poměrně realisticky však zároveň konstatovalo, že politické strany v Bonnu stmeluje vědomí, že případné navázání styků se SSSR nesmí vést k uznání vlády NDR.³¹

O reálném základu československého zájmu o zlepšení vztahů se Spolkovou republikou svědčí i to, že se ČSR ještě před sbližováním mezi SSSR a SRN obrátila (sice ne přímo na bonnský Zahraniční úřad, ale na britského vysokého komisaře v SRN) s návrhem na obnovení československého konzulárního zastoupení v Hamburku.³² Československé materiály z té doby navíc obsahují – kromě obecného hodnocení politické situace – již celou řadu návrhů na praktická zlepšení ve vztahu ke Spolkové republice. Poměrně otevřeně tak MZV ČSR například přiznává, že československá vojenská mise nemůže v oblasti politického zpravodajství nahradit standardní činnost zastupitelského úřadu, který by působil v západním Německu, považuje za potřebné, aby byl československý konzulát zřízen také v Mnichově a již v polovině roku 1954 považuje za účelné, aby bylo přistoupeno k vybírání osob, jež by mohly být eventuelně vyslány do západního Německa.³³ V tomto světle vyznívá věta (obsažená v tomtéž materiálu!), že „současný vývoj otázky vztahů mezi SSSR a západním Německem není ještě ukončen, takže prozatím není možno předložit konkrétní návrhy na případné změny dosavadní úpravy vztahů mezi Československem a západním Německem“ spíše jako nutná úlitba politickým realitám roku 1954.³⁴

Tezi o tom, že šlo z československé strany o vážně míněné nabídky, může naopak poněkud oslabovat skutečnost, že před zářím 1955 adresovalo Československo nabídky na normalizaci vzájemných vztahů Spolkové republice pouze nepřímo prostřednictvím jednostranných prohlášení svých oficiálních představitelů. Přání navázat diplomatické styky a normalizovat vztahy se SRN tak ČSR vyjádřila v prohlášení ministra zahraničních věcí Davida v zahraničním výboru Národního shromáždění dne 29. ledna 1955. Další nabídku pak přednesl sám prezident republiky 3. února 1955. Otázku normalizace vzájemných vztahů ovšem spojil s prohlášením o za-

³¹ K otázce navázání styků západního Německa se Sovětským svazem, květen 1954 (MZV 118.347/54), AMZV, TO – O NSR, 1945–59, 4, 4, s. 5.

³² Zlepšení politického klimatu mezi Československem a Spolkovou republikou Německo se projevilo v roce 1954 také v oblasti obchodní. Srv. Pechlát, Michal: c. d., s. 33–36.

³³ Tamtéž, s. 9–10.

³⁴ Tamtéž, s. 9.

stavení válečného stavu s Německem. Přímá písemná nabídka formou standardní diplomatické korespondence v této době z československé strany učiněna nebyla, což mohlo v Bonnu vzbudit dojem, že jde z československé strany pouze o sondáž. Bonnská oficiální místa na tato prohlášení také nereagovala.

Poměrně neznámou skutečností je, že připravovanou „nótu vlády Československé republiky vládě Německé spolkové republiky“, jejíž návrh byl vypracován ještě v průběhu jednání mezi Sovětským svazem a Spolkovou republikou, a v níž Československo přicházelo bez zdůrazňování jakýchkoliv ideologických stanovisek s velmi konstruktivní nabídkou na navázání přímých diplomatických styků se SRN a na plnou normalizaci styků v hospodářské a kulturní oblasti³⁵, bonnská vláda ve skutečnosti nikdy neobdržela.³⁶ Z československých archivních pramenů vyplývá, že s předáním nóty nejprve váhala sama československá strana. Zdůvodnila to tím, že „nechtěla rušivě zasahovat do procesu navazování diplomatických styků mezi SSSR a NSR“, v důsledku čehož začala interně pracovat až s datem předání 10. října 1955³⁷ (tedy již ne bezprostředně po oficiálním navázání diplomatických styků mezi Bonnem a Moskvou).

Později bylo předání nóty pozdrženo – jak vyplývá z tajných materiálů Ministerstva zahraničí – na přímý příkaz Moskvy. „Po konzultaci“ se sovětskými činiteli u příležitosti X. zasedání Valného shromáždění OSN v říjnu 1955 dospěla československá diplomacie k závěru, že by bylo „vhodnější“ předat nótu až po zřízení velvyslanectví Spolkové republiky Němec-

³⁵ Viz text návrhu nóty in: Styky s Německou spolkovou republikou (včetně návrhu nóty Československé republiky Německé spolkové republice), 26. 9. 1955 (MZV 422.782/55 – NRO/1), AMZV, TO – O NSR, 1945–59, 21, 23.

³⁶ Československo nadřazovalo v této době otázku navázání diplomatických styků se Spolkovou republikou dokonce i balíku tzv. „nevyřešených otázek“ ve vzájemných vztazích (týkajících se například „zastavení nepřátelské činnosti proti ČSR z území NSR“, odstranění diskriminace československých subjektů ve věcech majetkových, československých restitucí z NSR, vystěhování některých osob německé národnosti, anebo otázek majetkoprávních). Jasná politická linie, podle které by se „nevyřešené otázky zajímající obě strany projednaly až po navázání diplomatických styků“, rovněž svědčí o vážném zájmu ČSR o navázání styků se SRN. Srv. Dopis ministra zahraničních věcí V. Davida předsedovi vlády V. Širokému z 8. 10. 1955 (MZV 423.213/55 – NRO/1), AMZV, TO – O NSR, 1945–59, 21, 23.

³⁷ Což na návrh nóty z 26. září 1955 spolu s instrukcí, že se má pokračovat v přípravách, poznamenala rukou náměstkyně ministra zahraničních věcí ČSR Sekaninová – Čakrtová. In: Styky s Německou spolkovou republikou (včetně návrhu nóty Československé republiky Německé spolkové republice), 26. 9. 1955 (MZV 422.782/55 – NRO/1), AMZV, TO – O NSR, 1945–59, 21, 23.

ko v Moskvě³⁸ a jednat pak prostřednictvím československého velvyslance v Moskvě.³⁹ Konstatováním, že by bylo třeba nótu „ve vhodné době“ odevzdat, bylo ovšem odevzdání nóty odsunuto nejen na dobu neurčitou, nýbrž prakticky natrvalo, což se nakonec také stalo.

Tento příklad je v jistém smyslu ilustrativní. Ukazuje, že československá diplomacie na přelomu let 1954–1955 (i přes své vážně míněné a detailně propracované pokusy o navázání diplomatických styků se Spolkovou republikou) nedokázala využít vhodné momentum v mezinárodních vztazích, které bylo realizaci jejích vlastních národních zájmů příznivě nakloněno. V odstupu od tehdejších událostí se ukazuje, že šlo o velmi výjimečný okamžik, který nemohl z objektivních důvodů nastat ani dříve (tj. před berlínskou konferencí v roce 1954), ani později (tj. po navázání diplomatických styků mezi SSSR a SRN).

Československou situaci totiž velmi zkomplikovalo navázání diplomatických styků mezi Sovětským svazem a Spolkovou republikou, konkrétně výjimka SSSR z nároku na výhradní zastupování v celoněmeckých záležitostech. Záležitost neusnadnilo ani to, že oficiální bonnská místa na československé návrhy v průběhu let 1954–1955 nikterak nereagovala – také proto, že si jejich případný reálný základ nebyla schopna ani ochotna připustit. Stanoviskem, ze kterého pak pro obě strany již nebylo úniku, bylo vyhlášení Hallsteinovy doktríny v prosinci 1955 a s ní související „reálpolitická“ úvaha Bonnu, že ke sjednocení s východním Německem mu styky se zeměmi sovětského bloku výrazně nemohou dopomoci.⁴⁰

O bezradnosti československých míst při další formulaci vlastních zájmů vůči Německu výmluvně vypovídají tehdejší pokyny pro oficiální

³⁸ Z tohoto kroku je patrná nervozita Moskvy z toho, že Bonn po navázání diplomatických styků se SSSR nespěchal s vysláním svého velvyslance do Moskvy, ani s udělením agrément pro sovětského velvyslance v SRN.

³⁹ Navázání diplomatických styků a normalisace vztahů mezi ČSR a NSR, 25. 1. 1956 (MZV 08862/56 – NRO/1), AMZV, TO – T NSR, 1955–59, 6, 3, 034/112, s. 3.

⁴⁰ Tzv. Hallsteinova doktrína, která byla vyhlášena v prosinci 1955, tedy krátce po navázání diplomatických styků mezi SSSR a SRN, znemožňovala svou formulací „Pokud navážou třetí státy diplomatické styky s NDR, bude to SRN považovat za ‚nevládní akt‘, který bude popřípadě sankcionován přerušением diplomatických styků“, navazovat a udržovat diplomatické styky se státy, které diplomaticky uznávají NDR. Zároveň bylo v Hallsteinově doktríně jasně definováno, že v rámci této praxe „výjimku představuje Sovětský svaz jako čtvrtá mocnost s odpovědností za celé Německo“. V praxi vedla Hallsteinova doktrína např. v roce 1957 k přerušení diplomatických styků s Jugoslávií a v roce 1963 s Kubou. Formálně byla zrušena až v roce 1967 v souvislosti s navázáním diplomatických styků mezi SRN a Rumunskem.

propagandu (rozuměj zejména tisk – pozn. aut.). Ta se měla soustředit na zdůrazňování „důslednosti a logičnosti“ československé zahraniční politiky v německé otázce i na to, že se ČSR nesmířila „s remilitarizací a s revanšistickými projevy, ke kterým v západním Německu dochází“. Zároveň se však měla „vystříhat všech urážlivých výroků a formulací vůči oficiálním představitelům NSR“ a měla „vhodně poukazovat na výhodu a konkrétní možnosti rozvoje vzájemných vztahů mezi ČSR a NSR a to z hlediska zájmů obou zemí“.⁴¹

Ani oficiální propaganda však nemohla zakrýt jednu důležitou skutečnost. Československo se totiž po této nadějně epizodě sice nevzdalo dalších nabídek na navázání diplomatických styků se Spolkovou republikou Německo. Nejpozději na přelomu let 1956–1957 se však opět vrátilo k ideologickému chápání mezinárodní politiky a přistoupilo na to, aby byly jeho vlastní zájmy dány do služeb „vyšších zájmů“ společenství socialistických států pod vedením SSSR. Z této role se již Československo ve sledovaném období nevymanilo.

Rok 1956: Souboj ideologie s pragmatickou zahraniční politikou jako problém československé recepce Adenauerovy východní politiky

Zásadní dilema československé zahraniční politiky vůči SRN spočívalo v rozporuplném hodnocení Adenauerovy východní politiky na československé straně. Navázání diplomatických styků mezi SSSR a SRN – tedy počátek Adenauerovy východní politiky – hodnotilo Československo jako krok, který má pro něj význam z hlediska normalizace vztahů mezi dvěma sousedními státy, zároveň ale jako krok, který je důležitý „z hlediska celkového úsilí dosáhnout všeobecného uznání existence dvou německých států“.⁴²

Ještě na počátku roku 1956 se Československo snažilo neuzavřít si zcela dveře pro první možnost, tj. pro pokračování kontaktů se Spolkovou republikou, vedoucí až k navázání diplomatických styků. V lednu 1956

⁴¹ Vývoj v německé otázce, 13. 10. 1955 (MZV 423.373/55 – NRO/1), AMZV, TO – O NSR, 1945–59, 21, 23, s. 22.

⁴² Otázky našich styků s NSR, 12. 4. 1956 (MZV 08741/56 – NRO/1), AMZV, TO – T NSR 1955–59, 6, 3, 034/112, s. 9.

vyvodila československá diplomacie z nastalé situace tři možné scénáře svého dalšího postupu vůči SRN. Především vyloučila první variantu, tj. návrat ke statu quo ante, kdy by ČSR se Spolkovou republikou nenavazovala žádné další styky. Zamítla ale také možnost, že by se Spolkovou republikou navazovala a rozšiřovala vzájemné kontakty i bez navázání diplomatických styků. Výsledkem byla jakási „střední cesta“, podle které mělo Československo „rozšiřovat existující styky, navazovat nové“ a současně „činit vše, co by mohlo vést k postupné normalizaci“ vztahů. ČSR dokonce nevyklučovala ani úpravu vztahů formou nižších diplomatických zastoupení. Právě tuto variantu považovala československá strana za plně vyhovující „z hlediska současné mezinárodní situace a stavu německé otázky“ a vyhodnotila ji jako „přijatelnou i pro NSR“.⁴³

Oproti původním předpokladům, a i přes šance, které s sebou pro národní zájmy některých sovětských satelitů přinesl XX. sjezd KSSS v únoru 1956, se však československé nabídky na navázání diplomatických styků postupně dostávaly do vleku opce druhé a od roku 1956 se staly nástrojem nepřímé podpory nejen sovětské teorie dvou států, ale i jiných sovětských ideologických východisek v německé otázce. Teprve od roku 1956 začalo sovětské vedení alespoň selektivně informovat své spojence ve východním bloku o svých záměrech v německé otázce a začalo s nimi částečně konzultovat některé otázky⁴⁴

Co se týče převažujícího poměru zájmů, jsou za rok 1956 ve výzkumech podrobně zmapovány zejména reakce NDR na probíhající (spíše teoretické, nežli praktické) „rapprochement“ mezi Československem a Spolkovou republikou. Na základě výzkumů ve východoněmeckých archivech se tak Beate Ihme-Tuchel shoduje se závěry Franka Bontscheka, že i přes oficiální slova podpory sledovala NDR tehdejší československou vstřícnost vůči SRN s velkou nelibostí, protože se obávala, že by touto cestou mohlo dojít k dohodě v neprospěch jejích vlastních zájmů.⁴⁵ Daleko zdrženlivější je ovšem tatáž autorka v hodnocení role, vlivu a podpory iniciativ některých zemí východního bloku na navázání diplomatických styků se SRN ze strany sovětské diplomacie. Nevyklučuje sice, že SSSR tyto iniciativy podporoval, k motivům této podpory však souhrnně uvádí: „Bud' SSSR ‚blafo-

⁴³ Navázání diplomatických styků a normalisace vztahů mezi ČSR a NSR, 25. 1. 1956 (MZV 08862/56 – NRO/1), AMZV, TO – T NSR, 1955–59, 6, 3, 034/112, s. 3–5.

⁴⁴ Kučera, Jaroslav: c. d., s. 145.

⁴⁵ Ihme-Tuchel, Beate: c. d., s. 154.

val', protože věděl, že za Adenauerovy vlády k navázání diplomatických styků nedojde, anebo byl sovětský postoj záměrně odlišný od postoje NDR, a tedy vážně míněný".⁴⁶

Ihme-Tuchel ovšem také podrobně cituje z rozhovoru náměstka ministra zahraničních věcí SSSR Zorina s východoněmeckým velvyslancem v Moskvě Königem, ve kterém se Zorin svého partnera až s nápadnou otevřeností ptal, zda NDR „v souvislosti s blížícími se volbami v SRN“ plánuje předložit nějakou novou iniciativu ve věci sjednocení Německa. Ze Zorinovy strany pak následovalo rafinované vysvětlení: taková iniciativa by prý podtrhla roli NDR coby důsledného bojovníka za sjednocení, zároveň by ztížila situaci Adenauerovi a v neposlední řadě by prý podpořila síly v západním Německu, které se staví proti Adenauerovi“. Dále měl pak Zorin naznačit, že „například prostřednictvím dohodnutých akcí mezi spřátelenými zeměmi by mohl být vyvíjen tlak na Adenauera za účelem navázání diplomatických styků s lidově demokratickými státy“.⁴⁷

Z československých archivních pramenů z té doby nevyplývá, že by československá místa při tvorbě své strategie vůči Spolkové republice brala větší ohledy na výše uvedené obavy NDR. Od druhé poloviny roku 1956 se v nich ale naopak vyskytují formulace nápadně podobné těm, které v rozhovoru se svým východoněmeckým protějškem použil náměstek Zorin. Československá místa samozřejmě v oficiálních prohlášeních jakýkoliv vliv ze strany SSSR odmítala a snažila se zdůraznit svou nezávislost. Na poměrně pregnantně formulovaný dotaz novináře ze *Süddeutsche Zeitung* na to, zda se po XX. sjezdu KSSS změnilo něco na vztahu Československa k Sovětskému svazu a na to, „v jaké formě začíná působit v oblasti československé zahraniční politiky ostrá kritika stalinismu na moskevském sjezdu strany“ ministr zahraničních věcí ČSR Václav David odpověděl, že „lidově demokratické země vždy byly a jsou naprosto suverénní – nelze hovořit o tzv. přidružených zemích. Vztahy mezi zeměmi socialistického tábora vždy byly a jsou založeny na zásadách rovnosti a vzájemného respektování, na zásadách nejtěsnější spolupráce a přátelství“.⁴⁸ Neoficiální československé prameny z té doby ovšem nesvědčí o tom, že by ČSR i za této změ-

⁴⁶ Tamtéž, s. 156.

⁴⁷ Tamtéž, s. 149–150.

⁴⁸ Odpověď ministra zahraničních věcí Václava Davida na otázky R. Hörhagera, dopisovatele *Süddeutsche Zeitung* v Mnichově, 22. července 1956. In: Dokumenty k československé zahraniční politice, III. ročník, 1956, s. 320–322.

něné situace sledovala ve vztahu k SRN nějakou „vlastní cestu k socialismu“. Československé prameny naopak potvrzují, že SSSR již v roce 1956 skutečně začal připravovat cílený tlak na Adenauera, ovšem nikoliv za konečným účelem navázání diplomatických styků některých zemí východního bloku se SRN, nýbrž jejich prostřednictvím. Z československých pramenů také vyplývá, že od druhé poloviny roku 1956 začaly být zvažovány iniciativy, které by mohly prostřednictvím soustředěného tlaku ze strany některých sovětských satelitů (včetně ČSR) ovlivnit vnitropolitickou debatu v SRN před volbami do Spolkového sněmu v roce 1957. V této souvislosti je ovšem poměrně překvapivé, že konkrétně na československé straně se tento ambiciózní cíl, hraničící až se zahraničněpolitickým avanturismem, opíral o krátkodobé, optimistické, až nerealistické hodnocení výchozí zahraničněpolitické i vnitropolitické situace v SRN.

Československo sice ihned po vyhlášení Hallsteinovy doktríny podrobilo důkladné analýze celou Adenauerovu východní politiku. Z československých materiálů však vyplývá, že československá místa brala na lehkou váhu například varování profesora Greweho, že SSSR představuje v rámci bonnské východní politiky jedinou výjimku z nároku na výhradní zastupování v celoněmeckých záležitostech⁴⁹. Československo nadto vyhodnotilo Hallsteinovu doktrínu jako jen víceméně krátkodobou, propagační, ideologickou, a tudíž lehce napadnutelnou záležitost, která nebude mít delšího trvání. Československo tak vycházelo z přesvědčení, že „bonnskou koncepci citelně zasáhlo navázání diplomatických styků se SSSR“⁵⁰ a že „stanovisko vlády NSR k otázce diplomatických styků s lidově demokratickými zeměmi je na delší dobu, jak mezinárodně, tak vnitropoliticky neudržitelné.“⁵¹

Na tomto hodnocení Hallsteinovy doktríny, jakožto primárně ideologického konceptu, se na československé straně v průběhu času již mnohé nezměnilo. Jedinou aktualizací procházel na československé straně pouze předpokládaný termín zrušení této doktríny, který československá místa odsouvala stále dozadu úměrně tomu, jak západoněmecká strana průběžně odmítala československé snahy o navázání diplomatických styků se

⁴⁹ Otázky našich styků s NSR, 12. 4. 1956 (MZV 08741/56 – NRO/1), AMZV, TO – T NSR 1955–59, 6, 3, 034/112, s. 13.

⁵⁰ Vývoj v německé otázce, 13. 10. 1955 (MZV 423.373/55 – NRO/1), AMZV, TO – O NSR, 1945–59, 21, 23, s. 3.

⁵¹ Otázky našich styků s NSR, 12. 4. 1956 (MZV 08741/56 – NRO/1), AMZV, TO – T NSR 1955–59, 6, 3, 034/112, s. 13.

Spolkovou republikou a jak dávala zřetelně najevo, že Hallsteinovu doktrínu v brzké době zásadnější revizi podrobit nehodlá.

Ve svých dobových analýzách Československo také nepřesně vyhodnotilo tehdejší skutečný stav sovětsko – západoněmeckých vztahů. Je sice pravdou, že bezprostředně po navázání diplomatických styků mezi SSSR a SRN až do Bulganinova poselství Adenauerovi v roce 1957 se vztahy mezi těmito dvěma zeměmi výrazně nerozvíjely a že navenek působily dokonce dojmem jistého ochlazení. Nicméně československá strana nedokázala rozšifrovat, že ani jedna ze stran neměla zájem o dlouhodobé přerušení či dokonce zhoršení vzájemných vztahů. K tomu vydatně přispívala sama sovětská strana: v komunikaci se svými satelity kladla totiž důraz na moment odvolání svého velvyslance Zorina z Bonnu v polovině roku 1956, což zdůvodňovala „vývojem v NSR“, anebo skutečností, že „Adenauer odmítal jednání o obchodní dohodě“ a „znemožňoval řádnou činnost velvyslanectví SSSR v Bonnu“.⁵² Nelze samozřejmě říci, že by Bonn rozvoji styků se SSSR napomáhal. Z rozhovoru, který vedl Zorin s Adenauerem před svým odjezdem z Bonnu 16. července 1956 získal německý kancléř dokonce dojem, že velvyslanec byl „zklamán“ a že o podpoře Bonnu hovořil s jistou ironií. Ovšem na druhé straně tehdy Zorin k důvodům svého odchodu uvedl, že s ním v Moskvě počítají pro jinou funkci.⁵³ Další vývoj svědčí o tom, že toto vysvětlení nebylo pouze zdvořilostní. Zorin byl po svém příjezdu opět jmenován náměstkem ministra zahraničních věcí SSSR, což svědčilo spíše o důležitosti, jakou SSSR přikládal relaci se Spolkovou republikou. Československá strana si ovšem ve svých analýzách především všímala toho, že SSSR odvolal svého velvyslance z Bonnu, „aniž by byl jmenován nástupce“.⁵⁴

V neposlední řadě Československo ve svých hodnoceních celkové situace v SRN nadhodnotilo zahraničněpolitické postoje tehdy ještě nereformované SPD. K tomu přispěla i skutečnost, že soustředěné iniciativy zejména ČSR a Polska na navázání diplomatických styků se SRN vedly 28. června 1956 k rozpoutání debaty na toto téma na půdě Spolkového sněmu. Optimisticky vyznívalo zejména stanovisko sociálnědemokratické

⁵² Náš další postup v otázce styků s Německou spolkovou republikou, 1. 9. 1956 (MZV 016.069/56 – NRO), AMZV, TO – T NSR, 1955–59, 6, 3, 034/112, s. 14.

⁵³ Adenauer, Konrad: *Erinnerungen 1955–1959*, Stuttgart, 1967, s. 351–353.

⁵⁴ Náš další postup v otázce styků s Německou spolkovou republikou, 1. 9. 1956 (MZV 016.069/56 – NRO), AMZV, TO – T NSR, 1955–59, 6, 3, 034/112, s. 14.

frakce ve Spolkovém sněmu, která oproti ministru zahraničních věcí von Brentanovi zastávala názor, že „vztahy k zemím východní Evropy by nejprve měly být normalizovány s Polskem a s Československem, které bezprostředně sousedí se Spolkovou republikou“.⁵⁵ Toto stanovisko následně v červenci 1956 potvrdil stranický sjezd SPD v Mnichově. Československá strana návazně vyhodnotila postoje SPD k navázání diplomatických styků SRN se zeměmi sovětského bloku jako „realističtější“.⁵⁶

Československo prakticky okamžitě propagandisticky využilo názorových rozdílů mezi CDU/CSU a SPD, když v prohlášení předsedy vlády ČSR Viliama Širokého z konce července 1956 spojilo svůj návrh na navázání diplomatických styků se SRN s návrhem „na uzavření paktu o neútočení mezi ČSR a NSR“. Teprve tuto iniciativu je možno označit za návrh, který obsahoval pro SRN nepřijatelné požadavky a tak byl tento návrh v Bonnu také pochopen. Ačkoliv ani v tomto případě nezaujala bonnská místa oficiální stanovisko, československá nabídka vzbudila v Bonnu živou diskusi. Oproti původním československým předpokladům o „realističtější“ postoji SPD však na vládní prohlášení ČSR nereagovali odmítavě pouze představitelé CDU/CSU. Také v řadách SPD bylo vládní prohlášení pochopeno jako československá snaha o rozpoutání vnitropolitické diskuse ve Spolkové republice na téma uznání tehdejšího (tj. poválečného) stavu hranic, tedy i jako snaha vyřešit status quo ve střední Evropě ve prospěch zemí východního bloku.⁵⁷ Něco takového bylo pro SRN napříč politickým spektrem nepřijatelné. Ve Spolkové republice tento návrh navíc vyvolal reminiscence na předválečné snahy Československa a Polska o uzavření „východního Locarna“, kterému se například Stresemann od počátku houževnatě – a úspěšně – bránil.⁵⁸

O složitosti úkolu vstupovat do vnitropolitických diskusí v SRN naznačila mnohé i návštěva (vůbec první svého druhu) poslanců Spolkového

⁵⁵ Rouček, Libor: c. d., s. 26.

⁵⁶ Náš další postup v otázce styků s Německou spolkovou republikou, 1. 9. 1956 (MZV 016.069/56 – NRO), AMZV, TO – T NSR, 1955–59, 6, 3, 034/112, s. 16.

⁵⁷ Srv. Vládní prohlášení předsedy vlády z července 1956. Ohlas v německém tisku na návrh na navázání diplomatických styků s NSR a na uzavření paktu o neútočení mezi ČSR a NSR. (MZV 134.507/57), AMZV.

⁵⁸ O propagačním motivu ČSR svědčí také to, že na rozdíl od NDR nebo Polska nepovažovalo Československo ještě v roce 1956 otázku hranic za akutní problém ve vztahu k SRN. Například v katalogu nevyřešených otázek vůči SRN, který si československá strana vypracovávala průběžně od roku 1954, explicitní garance hranic obsažena nebyla. Viz poznámka 18 a také materiál Otázka našich styků s NSR, 12. 4. 1956 (MZV 08741/56 – NRO/1), AMZV, TO – T NSR 1955–59, 6, 3, 034/112, s. 20–28.

sněmu za FDP v čele s Willy Maxem Rademacherem v ČSR na podzim 1956. Členové delegace tehdy totiž „při mnoha příležitostech uváděli, že politiku normalizace s ČSR veřejně hájí v NSR, že se však pravidelně setkávají s námitkou, že se strany SSSR a lidově demokratických zemí nejde o upřímně míněnou vůli po mírové spolupráci a prohloubení hospodářských a politických styků, ale jen o taktický manévr“. I když „delegáti vyslovili přání“, aby se jim v tomto směru dostalo ujištění, československá strana na tuto poznámku nikterak nereagovala, vedena nejspíše úvahou, že čím více by toto podezření vyvracela, tím více by se stalo zřejmým.⁵⁹

Jasnou řečí ovšem v tomto směru mluví zahraničněpolitická linie, podrobně rozpracovaná v jednom z tajných materiálů Ministerstva zahraničních věcí ČSR ze září 1956. Zde československá strana doslova uvádí, že: „Při posuzování dalšího vývoje našich styků s NSR vycházíme z toho, že naše úsilí o normalisaci vztahů s NSR, i když není ze strany SRN opětováno, má svůj politický význam, neboť neustálé zdůrazňování snah o normalisaci styků s NSR podkopává půdu snahám některých kruhů v NSR o udržení politiky z pozice síly v mezinárodních vztazích“.⁶⁰ Na jiném místě tohoto materiálu pak můžeme najít přímý důkaz o tom, nakolik byly tyto snahy vedeny skutečným československými zájmy, a nakolik byly naopak součástí širší politické hry. Uvádí se zde totiž doslova: „Při našem postupu bude nutné přihlédnout i k stále větší izolaci Adenauerovy politiky a skutečnosti, že v NSR započala již fakticky příprava voleb. Musí být naší snahou nepodnikat nic, co by napomáhalo Adenauerovi, naopak bude třeba volit naše akce tak, aby účinně napomáhaly izolaci militaristů a podporovaly pokrokové síly v NSR“.⁶¹

Zajímavé je, že tyto aktivity výrazně nepoznamenalo ani přechodné odpoutání zájmu SSSR od německé otázky na podzim roku 1956 v důsledku polské a maďarské krize a v důsledku krize suezské. Ve zvýšené míře naopak pokračovaly i v roce 1957. Některým opomíjeným vztahovým skutečnostem pak tyto události poskytly potřebný impuls. Výzkumy tak například dokazují, že v důsledku polské a maďarské krize došlo k účelovému sblížení mezi Československem a NDR s cílem stabilizovat situaci ve východ-

⁵⁹ Zpráva o návštěvě poslanců Spolkového sněmu NSR a funkcionářů Svobodné demokratické strany, 28. 10.–2. 11. 1956, APSP ČR, DI, 23.

⁶⁰ Další postup v otázce styků s Německou spolkovou republikou. 1. 9. 1956 (MZV 016.069/56 – NRO), AMZV, TO – T NSR, 1955–59, 6, 3, 034/112, s. 18.

⁶¹ Tamtéž, s. 28.

ním bloku.⁶² Je tak celkem logické, že se v této době „nebezpečí remilitarizace západního Německa“ pod Adenauerovým vedením zároveň v československém pojetí proměnilo v „hotovou skutečnost“.⁶³

Rok 1957: Podpora „protiadenauerovských sil“ ve Spolkové republice a neúspěšná československá propagandistická ofenzíva

Československou zahraniční politiku vůči SRN výrazněji nepoznamenal ani vstřícný tón, který sovětská strana naznačila v Bulganinově poselství kancléři Adenauerovi v únoru 1957.⁶⁴ Československá strana naopak v roce 1957 až nekriticky převzala vnějškovou agresivní rétoriku sovětské kampaně proti atomovému vyzbrojení Bundeswehru a proti pokračující integraci Spolkové republiky Německo do EURATOM a do EHS, kterou sovětská strana poprvé použila v nótě vlády SSSR vládě NSR z dubna 1957. Zatímco však SSSR paralelně s těmito propagandistickými iniciativami vyjednával se Spolkovou republikou o navrženém balíku bilaterálních smluv, Československo se, jako jeden z nejspolehlivějších spojenců SSSR po maďarské a polské krizi, k něčemu takovému neodhodlalo.

Československý příklad tak plně potvrzuje tezi, že SSSR své propagandistické obavy z atomového vyzbrojení Bundeswehru použil především jako nástroj k udržení vnitřní disciplíny v rámci východního bloku⁶⁵ a našel pro to v Československu spolehlivou oporu. Československo se pro tento úkol cítilo být nadáno výjimečnými předpoklady: se Spolkovou republikou Německo bezprostředně sousedilo a mohlo se opřít o „protifašistické“ nálady svého obyvatelstva. Nepřekvapí tedy, že Československo v této době své vlastní iniciativy vůči Spolkové republice Německo plně podřídlilo ideologickým východiskům sovětské strany.

Již 6. května 1957 se Ministerstvo zahraničních věcí ČSR obrátilo telegramem na Zastupitelský úřad ČSR v Moskvě, který měl sovětské straně

⁶² Ihme-Tuchel, Beate: c. d., s. 140–170.

⁶³ Slova, která ve svém projevu na jednání ÚV KSČ použil tajemník ÚV KSČ a člen politického byra Jiří Hendrych. Výňatky z projevu in: Ihme-Tuchel, Beate: c. d., s. 164.

⁶⁴ V tomto poselství přišla sovětská strana s iniciativním návrhem na uzavření celého balíku bilaterálních smluv se Spolkovou republikou na poli obchodním, kulturním a vědeckotechnickém.

⁶⁵ Tamtéž, s. 187.

tlumočit „poděkování a plnou podporu všem krokům, které SSSR podniká pro upozornění na nebezpečný vývoj v NSR a pro organizaci účinné obrany proti militarismu a revanšismu v NSR, jejichž výrazem je i poslední nota vlády SSSR vládě NSR.“ V telegramu bylo také zdůrazněno, že „pro ČSR vyplývá zvláštní úloha a povinnost při podnikání účinných kroků proti německému militarismu a při upozorňování ostatních sousedů NSR na nebezpečí“. Ministerstvo zahraničí zároveň sovětské straně cestou svého zastupitelského úřadu přislíbilo, že v souvislosti s tímto úsilím vypracuje katalog konkrétních opatření „s cílem přispět v boji proti německému militarismu a atomovému vyzbrojování NSR a použít přitom zvláštních možností ČSR“ a že se bude zajímat o posouzení a stanovisko sovětské strany.⁶⁶

„Zásady československého postupu vůči NSR“ z 10. května 1957 tak obsahovaly celou řadu návrhů na „konkrétní opatření“, přičemž základní politická linie byla definována následovně: „Hlavním současným úkolem naší zahraniční politiky vůči NSR, vyplývajícím z vývoje v západním Německu, na který upozornilo se vší vážností společné prohlášení vlády ČSR a SSSR v Moskvě, je v zájmu míru v Evropě a v zájmu bezpečnosti našeho státu boj proti agresivní militaristické a revanšistické politice obnoveného německého imperialismu a podpora demokratických mírumilovných sil v NSR. V souladu s tím zůstává i nadále naším úkolem úsilí o normalizaci vztahů s NSR a navázání diplomatických styků, které by rozšířilo naše možnosti pro plnění současného hlavního úkolu.“⁶⁷

Návrhy, které se ve vztazích k SRN jevily jako novum, byly ve skutečnosti značně regresivní povahy, protože Československo vracely do výchozí situace, kdy ve vztahu k SRN kladlo důraz zejména na otázky bezpečnostní. Politické byro ÚV KSČ tak 4. července 1957 schválilo návrh na vydání „Prohlášení k budování atomových základen v NSR a k vyzbrojování západoněmecké armády atomovými zbraněmi“ a na zaslání tohoto prohlášení západním a severním sousedům Německa individuálními notami. Dále politické byro schválilo, aby se Československo obrátilo na vládu SRN, USA, Velké Británie a Francie v otázce

⁶⁶ Telegram Ministerstva zahraničních věcí ČSR adresovaný Zamini v Moskvě (tj. československému ZÚ v Moskvě, nikoliv přímo sovětskému Zamini – pozn. aut.) pod názvem „Militarismus a revanšismus v NSR – návrhy na opatření“, 6. 5. 1957 (MZV 014.261/57 – SO), AMZV, TO – T SSSR, 1955–59, 1, 3, 020/111.

⁶⁷ Nejbližší postup československé zahraniční politiky vůči NSR, 10. 5. 1957 (MZV 013.24/57), AMZV, TO – T NSR, 1955–59, 5, 2, 034/112, s. 11.

„revizionistické a revanšistické politiky západního Německa, namířené proti ČSR“.⁶⁸

Pokud šlo o další navrhovaná opatření, opřela se československá strana o základní schémata, která vůči Spolkové republice použila již v roce 1956. MZV ČSR tak navrhovalo, aby byli do ČSR pozváni poslanci SPD, a to především proto, že „politická koncepce SPD, přes svůj negativní charakter, vykazuje určité klady, kterých bychom mohli využít. Je to především kladný postoj SPD k normalizaci vztahů mezi ČSR a NSR, stanovisko v otázce evropské bezpečnosti, které je namířeno proti politice bloků, zastávané CDU a posléze i odmítavý postoj SPD k otázce atomové výzbroje Bundeswehru. Mimoto jde o stranu, která má určité šance ve volbách do spolkového sněmu“.⁶⁹

ČSR také nikterak neopustila snahu, ovlivnit případnými dalšími návrhy na navázání diplomatických styků vnitropolitickou předvolební situací v SRN. MZV ČSR konkrétně navrhovalo, aby „československá vláda podnikla v nejbližší době vůči NSR normalizační krok, a to způsobem, který by donutil bonnskou vládu zaujmout stanovisko a nám umožnil návrh politiky plně využít v náš prospěch“. Návrh na navázání diplomatických styků měl být podán „před volbami do spolkového sněmu“, a to tak, „aby mohl být politicky řádně využit a aby Bonn byl nucen eventuelně ještě před volbami odpovědět“.⁷⁰ Takto formulovaná zahraničněpolitická linie se však setkala s taktickou oponenturou uvnitř MZV ČSR, když se vedoucí československé vojenské mise v západním Berlíně Hradecký pokusil v tajném telegramu do ústředí z 26. června 1957 naléhavě upozornit na to, že „není vhodné ani účelné v této době se obracet oficiální notou na stávající vládu NSR o navázání diplomatických styků“. Dále pokračoval: „Vezmeme-li v úvahu, že by se oposice, tj. SPD a FDP postavila k této notě kladně, je však třeba vzít v úvahu to, že CDU by rovněž mohla využít a zneužít noty v tomto předvolebním období“. Svůj nesouhlas s navrhovaným postupem dále Hradecký zdůvodnil tím, že „dle jeho názoru nepřinese předání noty v stávající době očekávaný výsledek“ a že podniknutí takového kroku jako je předání noty „bez bezpečné záruky výsledku“ si československá strana „nemůže dovolit“.⁷¹

⁶⁸ Nejbližší akce ČSR vůči NSR, 17. 7. 1957 (MZV 016.681/NRO 1), AMZV, TO – T NSR, 1955–59, 5, 3, 034/112.

⁶⁹ Nejbližší postup československé zahraniční politiky vůči NSR, 10. 5. 1957 (MZV 013.24/57), AMZV, TO – T NSR, 1955 – 59, 5, 2, 034/112.

⁷⁰ Tamtéž.

⁷¹ Telegram československé vojenské mise v Berlíně, 29. 6. 1957, AMZV, TO – T NSR, 1955–59, 5, 2, 034/112.

K přehodnocení zahraničněpolitické linie ale došlo teprve poté, co podobná doporučení přišla ze sovětské strany. Z jednání ministra zahraničních věcí ČSR Václava Davida v Moskvě dne 22. července 1957 s prvním náměstkem ministra zahraničních věcí SSSR Patoličevem vyplynulo nejen to, že se československými iniciativami vůči SRN zabývala vláda SSSR a ÚV KSSS, ale také to, že „sovětští soudruzi“ doporučili, aby ČSR „iniciativní krok k navázání diplomatických styků s NSR provedla až PO volbách do spolkového sněmu v září 1957“.⁷² Zatímco tedy československá strana nejen nikterak neprospěla svým vlastním zájmům, ale pustila se rovnou do zahraničněpolitického hazardu, Sovětský svaz tehdy vůči Spolkové republice již obratně manévroval mezi propagandou a zahraničněpolitickým realismem.

Ve skutečnosti tak československé návrhy prospěly zejména „třetímu“ v pozadí, jímž byla NDR. Z československých materiálů vyplývá, že „příslušná místa“ NDR (konkrétně nezmíněno, která) a MZV NDR byla o postupu vůči SRN v roce 1957 průběžně informována a že „němečtí soudruzi“ neocenili pouze československou iniciativu v otázkách boje proti německému imperialismu a militarismu, ale že vyjádřili své kladné stanovisko „ke všem navrhovaným opatřením“. Dále se „němečtí soudruzi postavili kladně rovněž k normalizačnímu kroku vůči NSR ještě před volbami do Spolkového sněmu“, což zdůvodnili tím, že „by tento krok rozhodně posílil kruhy, které o normalizaci usilují“.⁷³ Tento postoj NDR je pochopitelný jednak s ohledem na obavy NDR z přiblížování mezi SRN a zeměmi sovětského bloku a jednak proto, že vše, co mohlo před volbami v roce 1957 „napomoci“ opozici v SRN (i když by pro ni československé iniciativy byly spíše medvědí službou), mohlo ještě více prospět Ulbrichtovu režimu.

Určitou katarzí prošla československá strana ve svém hodnocení výsledků voleb do Spolkového sněmu v roce 1957, když konstatovala, že „podle očekávání“ volby přinesly vítězství Adenauerově CDU, „i když se nepředpokládalo, že tato strana monopolů soustředí na sebe nadpoloviční většinu hlasů a poslaneckých mandátů“. Na adresu SPD československá strana

⁷² Dopis ministra zahraničních věcí ČSR Václava Davida předsedovi vlády ČSR Širokému ve věci dalšího postupu čs. zahraniční politiky vůči NSR, červenec 1957 (MZV 016.934/57), AMZV, TO – T NSR, 1955–59, 5, 3, 034/112.

⁷³ Nejbližší akce ČSR vůči NSR, 17. 7. 1957 (MZV 016.681/NRO 1), AMZV, TO – T NSR, 1955–59, 5, 3, 034/112.

jen stroze poznamenala, že „SPD přešla do defenzivy a ztratila zájem na vítězství ve volbách“.⁷⁴

Co se týče předpokládaného dalšího směřování Adenauerovy východní politiky po volbách, vycházela československá strana ve svých úvahách z poměrně optimistických, avšak rozporuplných předpokladů, v nichž obecně politické hodnocení mířilo s hodnocením ideologickým. ČSR sice vycházela z předpokladu, že se Adenauer „bude snažit vůči zemím socialistického tábora o pružnější politiku“ a nevyklučovala, že „dojde k přiblížování a navazování styků NSR s Polskem a Československem“ i přes to, že mezi nimi a Spolkovou republikou existuje celá řada nevyjasněných otázek. Zároveň však ČSR vyhodnotila, že tato politika „nebude znamenat nějaký zásadní obrát“, nýbrž „plnění plánu dohodnutého s USA a podtrženého maďarskými událostmi“. Hlavním cílem „tohoto plánu“ měla být „snaha o oslabování pevnosti zemí socialistického tábora, snaha o vrazení klínu mezi ně a snaha o izolování NDR“.⁷⁵

Tato diferenciacce mezi zeměmi socialistického tábora však byla patrná právě na vztahu té které země k SRN, a to i bez jejího aktivnějšího přičinění. V případě SSSR v roce 1957 převážil zájem o bilaterální jednání se SRN, motivovaný zejména zájmy obchodními. Polsko v té době začalo usilovat o zahraniční politiku nezávislejší na ostatních zemích sovětského bloku a na Moskvě a zohledňující také národní zájmy.⁷⁶ Jediná ČSR (kromě NDR) setrvala vůči Spolkové republice Německo po celý rok 1957 na tvrdých ideologických stanoviscích. Byla-li ještě v roce 1956 schopna připustit, že „vztah k NSR je vztahem k velmi silnému sousednímu státu, jehož vládní kruhy patří k nejagresivnějším“⁷⁷, v roce 1957 hodnotila „již sám fakt, že NSR odmítá normalizovat vztahy mezi ČSR a NSR, přestože ČSR projevila již několikrát k tomu ochotu“, jako „nepřátelský akt“ vůči ČSR.⁷⁸ V tomto přístupu bylo Československo v té době nejbližší NDR. Je tedy pochopitelné, že po volbách do Spolkového sněmu na podzim 1957, (které

⁷⁴ Zpráva o volbách do západoněmeckého sněmu v roce 1957 a návrhy na další postup vůči NSR, 7. 10. 1957, SÚA (AÚV KSČ), Fond: Antonín Novotný, zahraničí, NSR, 1957–1966, kart. 149, 12297/7, pořad 4.

⁷⁵ Tamtéž.

⁷⁶ Ihme-Tuchel, Beate: c. d., s. 201.

⁷⁷ Otázka našich styků s NSR, 12. 4. 1956 (MZV 08741/56 – NRO/1), AMZV, TO – T NSR 1955–59, 6, 3, 034/112, s. 28.

⁷⁸ Současný stav styků mezi ČSR a NSR, říjen 1957, SÚA (AÚV KSČ), Fond: Antonín Novotný, zahraničí, NSR, 1957–1966, kart. 149.

zajistily CDU absolutní většinu hlasů a které neskýtaly příliš velkou šanci na změnu kursu Adenauerovy východní politiky) se Československo sblížilo s NDR.

Na prioritách československé zahraniční politiky vůči Spolkové republice se tedy nezměnilo její hlavní, tj. ideologické poslání, spočívající v narušování vnitropolitického konsensu ve Spolkové republice, v důsledku čehož šlo o navázání diplomatických styků se SRN až na posledním místě. Politické byro ÚV KSČ na své schůzi 15. října 1957 stanovilo za hlavní úkol československé zahraniční politiky „za současného boje proti militarizaci a revanšismu podporovat všechny pokrokové a demokratické síly v západním Německu“. Nové bylo jen to, že ČSR měla „poskytovat všestrannou podporu úsilí ÚV SED a vlády NDR o konfederaci obou německých států“.⁷⁹ Tato nová priorita se nepromítla pouze do hodnocení obecné mezinárodně politické situace, kdy ČSR nově začala zdůrazňovat skutečnost, že „bude důležité pro NDR“, aby si i v budoucnu oproti Adenauerovi podržela iniciativu v otázce německého sjednocení „ve svých rukou“.⁸⁰ Ale československé materiály začínají poprvé právě na podzim roku 1957 ve zvýšené míře zohledňovat východoněmeckou situaci, kterou při svých iniciativách vůči Spolkové republice Německo dosud ponechávaly bez povšimnutí. Najdeme tak například zmínku o tom, že „rostoucí síla NDR bude mít vliv na vývoj v západním Německu“, z níž ČSR dále odvozuje i novou prioritu pro svou vlastní zahraniční politiku: „podporu NDR v mezinárodní oblasti“, kdy ČSR měla „diplomatickou aktivitou“ podpořit postavení NDR. Aktivity ČSR neměly být přitom zaměřeny pouze na bezprostřední sousedy obou států, ale také do zemí třetího světa.⁸¹

Pokud tedy měla československá strana v této době vůbec přicházet s nabídkami vůči SRN, pak především s cílem otevřené podpory NDR. O tom svědčí i teze, uvedená v tehdejších československých materiálech, že „každá, byť i střední úprava vztahů mezi ČSR a NSR by byla pokrokem, protože by znamenala průlom do dosavadní koncepce Bonnu o výlučnosti NSR a tím by pomohla značně NDR“.⁸² O střední úpravě vztahů takří-

⁷⁹ Tamtéž.

⁸⁰ Zpráva o volbách do západoněmeckého sněmu v roce 1957 a návrhy na další postup vůči NSR, 7. 10. 1957, SÚA (AÚV KSČ), Fond: Antonín Novotný, zahraničí, NSR, 1957–1966, kart. 149, 12297/7, pořad 4.

⁸¹ Tamtéž.

⁸² Tamtéž.

kajíc „an sich“, tj. bez předběžných podmínek, o které československá strana uvažovala ještě na počátku roku 1956, nemohla již být na podzim 1957 řeč, což opět významně posunulo československé snahy o navázání diplomatických styků se SRN do role zástupného problému, používaného k „vyšším“ cílům.

Ostatně v této věci samotné se ČSR na podzim 1957 rozhodla zaujmout „vyčkávací stanovisko“ a oproti původním předpokladům nepředkládat žádný nový návrh na navázání diplomatických styků se SRN ani po volbách do Spolkového sněmu.⁸³ Stanovila si pro toto období v podstatě minimalistické cíle, spočívající například ve „zpracování otázek, kterých by mohlo západní Německo při eventuelních jednáních využívat propagačně“. Jediná, v materiálech konkrétně zmíněná otázka tohoto druhu, která stojí za podrobnou citaci, jen podtrhuje, že problém navázání diplomatických styků byl problémem zástupným. V materiálech se uvádí: „To se týká především skutečnosti, že v málo obydlených oblastech je řada rozpadajících se budov, což budí nepříznivý dojem u návštěvníků, přijíždějících zejména ze Západu. Těto skutečnosti využívá vydatně západoněmecký tisk. Na věc poukazovali již několikrát i soudruzi z NDR“.⁸⁴

To se však brzy mělo změnit, když se o vliv na vztahy ČSR zvláště k SRN přihlásil na konci roku 1957 Sovětský svaz. Z projevu ministra zahraničních věcí SSSR A. Gromyka na „důležité poradě MZV SSSR“ na konci prosince 1957 totiž vyplynulo, že „je správné i nadále rozvíjet s veřejností kapitalistických zemí osobní kontakty jak na oficiální, tak i na neoficiální základně. Ukazuje se účelným, aby různá sdělení, stanoviska a návrhy, které se doposud často sdělovaly do kapitalistických zemí pouze oficiální cestou, byly v některých případech tlumočeny činitelům kapitalistických zemí též prostřednictvím takových neoficiálních delegací.“ Dále bylo jasně řečeno, že „pokud jsou zasílány vládám jednotlivých kapitalistických zemí různé

⁸³ Současný stav styků mezi ČSR a NSR, říjen 1957, SÚA (AÚV KSČ), Fond: Antonín Novotný, zahraničí, NSR, 1957–1966, kart. 149.

⁸⁴ Zpráva o volbách do západoněmeckého sněmu v roce 1957 a návrhy na další postup vůči NSR, 7. 10. 1957, SÚA (AÚV KSČ), Fond: Antonín Novotný, zahraničí, NSR, 1957–1966, kart. 149, 12297/7, pořad 4.

Se „soudruhy z NDR“ konzultovala ČSR v roce 1957 skutečně často. Jen na úrovni ministerstev zahraničních věcí se delegace ČSR a NDR setkaly v roce 1957 třikrát. Konzultace se soustředily zejména na boj proti atomovému vyzbrojení SRN, „vnímání zájmů NDR“ a propagaci návrhů NDR na uzavření mírové smlouvy s Německem. In: Schwarz, Wolfgang, Die Beziehungen zwischen der DDR und der ČSSR von 1961–1968. Gemeinsamkeiten und Konflikte, Regensburg 1998, s. 34.

výzvy, je nutno v nich hovořit nejen o celkových otázkách mezinárodní politiky, nýbrž i o otázkách konkrétních vzájemných vztahů mezi tou kterou kapitalistickou zemí a Sovětským svazem“. Sověťští soudruzi v neposlední řadě zdůraznili, že „velké úkoly v oblasti zahraniční politiky stojí nejen před SSSR“, nýbrž i před ostatními socialistickými státy, „zvláště před takovou průmyslovou zemí s bohatými tradičními styky, jako je ČSR“...⁸⁵

Rok 1958: Dopis předsedy vlády ČSR Viliama Širokého západoněmeckému kancléři Adenauerovi – vítězství ideologické zahraniční politiky

Českoslovenští představitelé zaregistrovali poměrně pozdě, až přibližně v polovině roku 1958, že v sovětsko – západoněmeckých vztazích sovětská strana kombinuje konstruktivní přístup s obstruktivním. V průběhu zasedání Politického poradního výboru Varšavské smlouvy dne 24. května 1958 si českoslovenští představitelé povšimli toho, že pasáž věnovaná Spolkové republice v závěrečné deklaraci z tohoto zasedání byla v konečné verzi – po redakci ze strany SSSR – slabší a kratší. Z toho českoslovenští představitelé dovodili, že „sověťští soudruzi v současné době vyzvedávají ty prvky, které mohou vésti k normalizaci styků s NSR a k navázání užší spolupráce“.⁸⁶

Již dříve se ale sovětská strana snažila ovlivnit, resp. korigovat československý postup vůči Spolkové republice, a to na přímou žádost o konzultaci z československé strany. Hodnocení povolební situace v SRN způsobilo, že československá strana v této době zaujímala spíše vyčkávací stanovisko a že byla dokonce rozhodnuta načas od předkládání dalších kroků směrem k „normalizaci“ vztahů upustit. Teprve v dubnu 1958 politické byro ÚV KSČ rozhodlo, oživit otázku paktu o neútočení se SRN z roku 1956, spojit ji s otázkou normalizace vzájemných vztahů a obrátit se na německou stranu oficiálním poselstvím předsedy vlády Viliama Širokého kancléři Adenauerovi. Z faktu obnovení iniciativy, kterou německá strana už jednou odmítla, je patrné, že československá místa v této době

⁸⁵ Záznam pro s. ministra, Zahraničně politické otázky SSSR, 22. 12. 1957 (MZV 0022.200/57), AMZV, TO – T SSSR, 1955–59, 1, 4, 020/111.

⁸⁶ Informace o poradě Politického poradního výboru Varšavské smlouvy dne 24. 5. 1958, Praha, 7. červen 1958, in: Reiman, Michal; Luňák, Petr: Studená válka 1954–1964. Sovětské dokumenty v českých archivech, Brno, 2000, s. 79–80.

s normalizací styků již předem nepočítala. Tento poměrně skeptický postoj vycházel i z vlastních zpráv a hodnocení vývoje Adenauerovy východní politiky, které měla československá strana k dispozici. Vyslanec Hradecký například na počátku roku 1958 informoval o tom, že v SRN je „otázka normalizace vztahů mezi ČSR a NSR posunuta do pozadí a že v roce 1958 nedojde pravděpodobně ke změně dosavadního stavu směrem k normalizaci“.⁸⁷ Zřejmě také proto se československá místa rozhodla pro navýsost ideologické řešení v podobě oživení paktu o neútočení se SRN, jehož uskutečnění ovšem činila závislým na stanovisku SSSR. Zajímavé je, že tuto jednoznačně propagačně zaměřenou iniciativu, která neskýtala žádnou naději na zlepšení vztahů mezi ČSR a SRN, Sovětský svaz nejen přivítal, ale československým soudruhům dokonce vřele doporučil.

Některé pozoruhodné momenty obsahuje přísně tajný záznam z konzultace ministra zahraničí ČSR Václava Davida v této věci se sovětským ministrem zahraničí Gromykem v Moskvě dne 12. května 1958. Leitmotivem Gromykovovy argumentace vůči Davidovi bylo totiž sdělení, že ideologicky zaměřená politika vůči SRN je sice správná, že však nesmí být samoúčelná. V záznamu z tohoto jednání se tak můžeme m. j. dočíst, že „sověští soudruzi vysvětlili, že při provádění úkolů zahraniční politiky vůči NSR vycházejí z dlouhodobých perspektiv a soustřeďují proto veškeré úsilí na maximální zlepšení vztahů mezi SSSR a NSR za současného boje proti militaristické a atomové politice Adenauerovy vlády. Podle jejich názoru tkví nejúčinnější podpora sil, které bojují proti Adenauerovi, především v tom, budou-li se moci opřít o důkazy, že existuje možnost dobrých vztahů mezi SSSR a NSR a že SSSR dělá vše pro zlepšení těchto vztahů“.⁸⁸ David se sice snažil argumentovat tím, že se Adenauer staví proti normalizaci vztahů a že se československá strana už nemůže „mnohokrát nabízet“. Gromyko ale naopak vybízel československou stranu k zachování dosavadního „aktivního přístupu“ s odůvodněním, že „vzhledem k velkým obtížím a úskalím při snahách o přímou podporu protiadenauerovských sil je nejúčinnější obracet se sice na Adenauera, ale touto cestou hovořit a působit na jeho protivníky“.⁸⁹ Gromyko československou iniciativu tudíž

⁸⁷ Telegram čs. vojenské mise v Berlíně, NSR – navázání diplomatických styků s ČSR a Polskem, 16. 1. 1958 (MZV 026/58), AMZV, TO – T NSR, 1955–59, 4, 2, 034/112.

⁸⁸ Návrh na další postup vůči NSR, 12. 5. 1958, SÚA (AÚVKŠČ), Fond: Antonín Novotný – zahraničí – NSR, 1957–1966, kart. 149, 13812/13, pořad 21 (MZV 002.703/58 – 3).

⁸⁹ Tamtéž.

doporučoval, také s ohledem na to, že nikterak nebyla v rozporu s tehdejšími sovětskými snahami o uzavření Paktu o neútočení mezi členskými státy Varšavské smlouvy a NATO.⁹⁰

Na tuto argumentaci československá strana přistoupila – sama svou iniciativu hodnotila tak, že dosažení takové dohody (o neútočení) by sice mělo význam z hlediska bezpečnosti ČSR, že však tento aspekt nelze přeceňovat. Čs. strana tak především vyzvedávala skutečnost, že dosažení dohody „by ztížilo agresivní plány německých militaristů a současně by bylo prvním případem smlouvy mezi členským státem NATO a státem Varšavské smlouvy“. Vidíme tedy, že i v tomto hodnocení je podtext ideologický se zjevným zaměřením na narušení koncepce o výlučnosti západoněmeckého státu a snaha o nepřímou podporu NDR „až“ na prvním místě. O propagačním zaměření tohoto kroku, v němž ovšem již dávno nešlo o vlastní československé zájmy, svědčí také skutečnost, že československá místa od počátku počítala s tím, že by takový návrh postavil Adenauerovu vládu do obtížné situace. Československá strana se doslova spoléhala na to, že „odmítnutí smlouvy, respektive vyhýbavý postoj k našemu návrhu, který asi bonnská vláda zaujme, by umožnil odhalit pravou tvář veškerého tvrzení bonnské vlády o obranném charakteru atomového a raketového vyzbrojení NSR.“ Československá strana dále předpokládala, že „návrh by byl příznivě přijat opozicí“ a navíc vycházela z přesvědčení, že „návrh postaví do středu zájmu světové veřejnosti otázku dohody o neútočení mezi oběma seskupeními v Evropě navrženou SSSR na pořad konference na nejvyšší úrovni a podpoří ji“.⁹¹

První a poslední instancí zůstával ovšem Sovětský svaz. Když vláda SRN neoficiálně sdělila sovětskému velvyslanci v Bonnu svůj úmysl začít jednat s některými zeměmi sovětského bloku o obchodních misích, jako o prvním kroku k navázání diplomatických styků, doporučila sovětská místa projednat návrh na uzavření smlouvy o neútočení mezi ČSR a SRN odděleně od otázky normalizace vzájemných vztahů.⁹² Dne 1. července 1958 byl na základě tohoto doporučení odeslán dopis předsedy československé vlády Viliama Širokého kancléři Konradu Adenauerovi. Již skutečnost, že dopis německá strana obdržela 12. července téhož roku pro-

⁹⁰ Tamtéž.

⁹¹ Tamtéž.

⁹² Zpráva pro politické byro ÚV KSČ k návrhu dopisu s. Širokého Adenauerovi (MZV 002.753/58 –3), AMZV, TO – T NSR, 1955–59, 4, 1, 034/112.

střednictvím sovětského chargé d'affaires v Bonnu svědčí o tom, že dopis byl vším jiným, nežli suverénním a vážně míněným vyjádřením vůle československé strany. Navíc i v případě tohoto dopisu šlo o předem promyšlenou propagandistickou iniciativu. Zaměříme-li se na podrobný obsah dopisu, pak na první pohled zaujme jeho cílená asymetrie: československá strana v dopise na několika stranách formuluje výhrady vůči politice spolkové vlády (nejen v otázce vzájemných vztahů), aby téže vládě v závěrečných dvou odstavcích dopisu předložila nabídku na navázání diplomatických styků.

Seriózně jistě nemohlo působit ani ujištění z československé strany, uvedené v úvodu dopisu, že „vláda ČSR není při svých návrzích vedena ani propagandistickými, ani sobeckými cíli“, navíc když hned v následujícím odstavci ČSR ústy svého předsedy vlády protestovala proti usnesení Spolkového sněmu o atomovém vyzbrojení Bundeswehru. Na jiném místě československá vláda konstatovala, že jsou „v NSR síly, které nepoučeny minulostí, otevřeně hlásají myšlenku odvety, vyhláší územní požadavky a staví se ochotně do služeb agresivních kruhů USA, pokoušejících se zvrátit stávající zřízení v socialistických státech“, anebo že „na území NSR jsou trpěny i cizí rozhlasové stanice, které hlásají nenávisť vůči socialistickým státům“, nemluvě o zklamání československé strany nad tím, „že vláda NSR dosud stále odmítala všechny upřímně míněné nabídky ČSR na úpravu vzájemných vztahů“, v důsledku čehož „je pochopitelné, že čs. lid přijímá s krajní nedůvěrou všechna prohlášení o tom, že atomové vyzbrojování západoněmecké armády má obranný charakter a že přáním NSR je vytvořit dobré vztahy k východním státům“.

Další odstavce jsou pak demonstrací oddanosti idejím socialistického internacionalismu – československá strana v dopise například odmítavě stanovisko spolkové vlády k Rapackého plánu označila za „nepochopitelné“, na jiném místě se plně postavila za sovětský návrh na uzavření Paktu o neútočení mezi Varšavskou smlouvou a NATO. Široký v dopise sice uvedl, že československý lid nechová zášti k německému lidu (míněn „lid“ Spolkové republiky Německo – pozn. aut.), na jiném místě však zároveň uvedl, že „si nesmírně váží hlubokého přátelství, které nás pojí s NDR, se kterou máme bohaté oboustranně velmi prospěšné styky“. Navíc otevřeně v dopise napadl Hallsteinovu doktrínu, když zdůraznil, že „si nemůže dost dobře představit, že by NSR chtěla zasahovat do politiky druhého státu a chtěla mu diktovat s kterým státem má či nemá udržovat diplomatické styky“, aby na závěr dopisu uvedl, že se „československá vláda domnívá, že je možné

a v současné době velmi žádoucí, aby se vlády našich obou států dohodly na navázání diplomatických styků“.⁹³

Podobně jako v případě předchozích československých iniciativ nezaujala německá strana ani k dopisu předsedy vlády Širokého žádné oficiální stanovisko. Z československých archivních pramenů vyplývá, že hodnocení této iniciativy a její pokrytí v německém tisku československá místa velmi podrobně sledovala a monitorovala.⁹⁴ Německý tisk se vesměs shodoval v tom, že iniciativa byla míněna propagačně a že tento krok byl předem domluven a připraven se SSSR.

V literatuře lze sice nalézt názory, které vedle zjevného propagačního zaměření vyzvedávají v dopise předsedy vlády Širokého kancléři Adenauerovi i jisté smířlivé prvky a kladou důraz především na větu, že československý lid nechová zášti k německému lidu.⁹⁵ Z československých archivních pramenů nicméně jednoznačně vyplývá, že dopis byl formulován od počátku záměrně nepřijatelně pro německou stranu. V přísně tajné zprávě pro politické byro ÚV KSČ, zpracované před odesláním dopisu Širokého, se k cíli této iniciativy uvádí: „Vzhledem k tomu, že v současné době vláda NSR pravděpodobně nedá souhlas k plné normalisaci, je obsah dopisu formulován tak, aby jednak odhaloval současnou politiku Adenauera a jeho vlády a podpořil demokratické protiadenauerovské síly v NSR, jednak aby bylo naše úsilí o normalisaci srozumitelné našemu lidu v souvislosti s tím, že současně vedeme nekompromisní boj proti militarisaci a atomovému vyzbrojování“.⁹⁶

A. Müller a B. Utitz v dopise Širokého spatřují důkaz převahy ortodoxní, dogmatické linie uvnitř československého vedení, která si nepřála oddělení zahraniční politiky od propagandy, nad nepočetně menší skupinou liberální.⁹⁷ O tom by svědčilo zjevné propagandistické zacílení dopisu nejen na západoněmeckou veřejnost, ale i na veřejnost domácí, před níž se její političtí představitelé prezentují jako obhájci „národního“ a „internaci-

⁹³ Text dopisu s. Širokého kancléři Adenauerovi, 1. 7. 1958 (MZV 002.753/58 – 3), AMZV, TO – T NSR, 1955–59, 4, 1, 034/112.

⁹⁴ Viz Další postup vůči NSR v souvislosti s dopisem předsedy vlády s. Širokého západoněmeckému kancléři Adenauerovi, 12. 9. 1958 (MZV 002.891/58 – 3), SÚA (AÚV KSČ), Fond: Antonín Novotný – zahraničí – NSR, 1957–1966, kart. 149, 623/8, pořad 5.

⁹⁵ Ihme-Tuchel, Beate: c. d., s. 281 citujíc například Contia nebo Müllera.

⁹⁶ Zpráva pro politické byro ÚV KSČ k návrhu dopisu s. Širokého Adenauerovi (MZV 002.753/58 – 3), AMZV, TO – T NSR, 1955–59, 4, 1, 034/112.

⁹⁷ Müller, Adolf; Utitz, Bedřich: c. d., s. 126.

onalistického“ zájmu tváří v tvář německé hrozbě. Československá místa ostatně celou iniciativu hodnotila primárně z pohledu jejího propagandistického vyznění. Vycházela z toho, že tato (v celku neúspěšná – pozn. aut.) iniciativa „splnila svůj účel“, především proto, že postavila německou vládu do nevýhodné situace (toho, kdo všechny vstřícné kroky z československé strany přechází mlčením) a vycházela z přesvědčení, že německá strana návrh „pocitovala jako nepříjemný“.⁹⁸

Ve skutečnosti bylo československé straně neméně nepříjemné Adenauerovo mlčení v celé záležitosti. Československá strana dlouhou dobu – až do října 1958 – vycházela z víceméně neoficiálních sdělení z okolí spolkového kancléře, že se „kancléř dosud nerozhodl“. Přílišné uklidnění československé straně nezpůsobil ani Adenauerův výrok, že „klíč k řešení se nachází v Moskvě, a ne v satelitech“. Ten si totiž československá strana vyložila tak, že kancléř není zcela přesvědčen o podpoře Moskvy iniciativám jejích satelitů na normalizaci vztahů se Spolkovou republikou.⁹⁹

O skutečných motivech sovětské strany se toho – kromě informací o konkrétních zásadách SSSR do zahraniční politiky ČSR – z československých materiálů mnoho nedozvíme. Lze se ovšem domnívat, že Moskvě, která sama měla v té době v rámci limitů dobré vztahy se SRN, a která současně se znepokojením sledovala růst vlivu SRN v EHS (založeném právě v roce 1958), anebo sebevědomím, s jakým Spolkový sněm přijal 25. března 1958 další usnesení o atomovém vyzbrojování Bundeswehru, nemohla být ideologická stanoviska některých satelitů proti myslí. Moskvě v té době (tj. před berlínskou krizí) již dokonce mohlo vyhovovat jisté „posílení“ pozice NDR v případě, že by se podařilo některému ze satelitů dosáhnout průlomu do Hallsteinovy doktríny. Na druhé straně muselo být Moskvě jasné, že výjimky z nároku na výhradní zastupování v celoněmeckých záležitostech užíval pouze Sovětský svaz. Proto i když Gromyko hovořil v rozhovoru s Davidem „o dlouhodobé perspektivě“ ve vztahu k SRN, musel přinejmenším tušit, že československá propaganda nemůže Adenauerovou koncepcí výrazněji otřást.

Očekávaný efekt totiž nepřinesla ani strategie „navazování kontaktů se západními činiteli“ (rozuměj opozičními „protiadenauerovskými“ politiky, zejména z řad SPD), při které Sovětský svaz počítal také s československou účastí, jak se ukázalo na konci roku 1957. Vedle přípravy dopisu Širokého

⁹⁸ Čs. ochota k normalisování styků s NSR – dopis s. Širokého Adenauerovi (MZV 020.525/59 – 3), AMZV, TO – T NSR, 1955–59, 3, 2, 034/112.

⁹⁹ Tamtéž.

Adenauerovi byla tedy prioritou československé zahraniční politiky v tomto období také realizace pokynu Politického byra ÚV KSČ, aby se ČSR „při navazování a udržování kontaktů s různými činiteli v NSR a při zvaní do ČSR zaměřila na ty osobnosti, které aktivně vystupují proti Adenauerově politice, jsou proti atomovému vyzbrojování NSR a pro normalizaci vztahů s lidově demokratickými státy a jsou ochotny toto otevřeně vyjádřit jak za svého pobytu v ČSR, tak i po svém návratu do NSR.“ Tato zásada měla platit i pro zvaní novinářů.

Nicméně již v říjnu 1958, tedy po neúspěchu široké iniciativy, byla československá místa nucena přiznat, že tyto snahy „nenašly u západoněmeckých kruhů pochopení“, protože i osoby, které o zlepšení styků projevovaly zájem, jsou „buď pasivní, anebo se staví proti“. Celá situace byla komplikována také tím, že se vedení SPD a FDP nechtěla nechat vázat československou stranou, a odmítala vysílat do ČSR oficiální delegace. Kontakty se tak v podstatě omezily na soukromé návštěvy jednotlivých politických představitelů, o nichž Československo vědělo nejen to, že k ničemu nezavazují, ale také to, že – ač nepřinášejí očekávané výsledky – jsou často hrazeny československou stranou. Československá strana z toho dovodila, že mohou maximálně vést ke sbírání materiálů „proti republice“¹⁰⁰ a patrně nezávisle na „soudruhu Chruščovovi“ dospěla k závěru, že není jisté, „zda je lepší Adenauer nebo Brandt“.¹⁰¹

Za zmínku jistě stojí například pozvání Helmuta Schmidta do ČSR, který vzkázal československým úřadům, že si cestu i všechna vydání uhradí sám a že přijme pozvání příslušného výboru v Národním shromáždění. Zároveň ale nechal vzkázat, že co by rozhodně přijmout nemohl, by bylo pozvání od ÚV KSČ...¹⁰² Zda se návštěva opravdu uskutečnila, z československých pramenů již jednoznačně nevyplývá. Poslanec SPD Heinz Kühn pro změnu podal při návštěvě ČSR v roce 1959 československé straně obšírný výklad o nové linii styků SPD s Východem, „která má zabránit propagačnímu zneužití SPD jako celku“, a to zejména v NDR, čímž naznačil mnohé směrem k Československu...¹⁰³

¹⁰⁰ Pokyny k navazování styků s politickými činiteli v NSR, 6. 10. 1958 (MZV 021.935/58), AMZV, TO – T NSR, 1955–59, 4, 1, 034/112.

¹⁰¹ Chruščov se tak vyjádřil v rozhovoru s představiteli ÚV KSČ a vlády ČSSR ve Smolenicích u Bratislavy v červnu 1961.

¹⁰² Tamtéž, telegram čs. vojenské mise v Berlíně 3. odboru MZV ČSR.

¹⁰³ Zpráva o návštěvě poslance Spolkového sněmu NSR za sociálnědemokratickou stranu Heinze Kühna, 20. 8.–26. 8. 1959, APSP ČR, DI, 245.

Petr Luňák se domnívá, že Chruščov SPD nedůvěřoval již v této době¹⁰⁴, což by podporovalo interpretaci, podle které se sovětská strana snažila získat československou stranu pro strategii, která byla předem odsouzena k neúspěchu. Každopádně měla československá místa sama možnost přesvědčit se o tom, že politika „dlouhodobých perspektiv“ (tedy otevřeného sázení na opoziční síly proti Adenauerovi), do jejíž služeb propůjčila své vlastní zájmy, většího úspěchu nepřinesla. To ostatně potvrdily i závěry sjezdu SPD v Bad Godesbergu v roce 1959, kdy se německá sociální demokracie vzdala marxismu a své pozice v zahraniční politice výrazně přiblížila politice Adenauerovy CDU.

Své zklamání ventilovala československá strana zahořklým konstatováním, že odpor proti současné Adenauerově politice je latentní, že mu však chybí organizovaná vedoucí síla, na čemž má hlavní vinu „západoněmecká sociální demokracie“, ve které „měšťácké a maloměšťácké elementy“ v pravicovém vedení tlačí stranu dále doprava.¹⁰⁵

Po těchto zkušenostech československým místům zároveň nezbylo, než interně konstatovat, že „k projevům ochoty k normalizaci přistupovala bez iluzí, jelikož předpokládala, že Adenauerovi se podaří prosadit svoji koncepci v poměru k socialistickým zemím“.¹⁰⁶ Tato koncepce naopak opět velmi pomohla NDR, která si v této době pochvalovala, že ČSR při každé příležitosti odhaluje západoněmecký revanšismus, nemluví již o normalizaci vztahů, ale je rozhodnuta postupovat ofenzivně.¹⁰⁷ Co se týkalo normalizace vztahů se SRN, měla ČSR na základě usnesení politického byra ÚV KSČ z října 1958 „trvat na plné normalizaci styků bez jakýchkoliv předběžných podmínek a odmítat případné návrhy vlády NSR na normalizaci střední úrovně“.¹⁰⁸

V důsledku berlínské krize, vyvolané Sovětským svazem, a návrhů na uzavření mírové smlouvy s Německem, se do ČSR koneckonců i z bonnského ministerstva zahraničních věcí proslechlo, že jednání o vztazích

¹⁰⁴ Reiman, Michal; Luňák, Petr: c. d., s. 415.

¹⁰⁵ Zpráva o současném stavu řešení německého problému se zřetelem k nejbližším úkolům čs. zahraniční politiky v této otázce, 19. 2. 1959, SÚA (AÚV KSČ), Fond: Antonín Novotný – zahraničí – NSR, 1957–1966, kart. 149, 1808/8, pořad 6.

¹⁰⁶ Tamtéž.

¹⁰⁷ Ihme-Tuchel, Beate: c. d., s. 281.

¹⁰⁸ Další postup vůči NSR v souvislosti s dopisem předsedy vlády s. Širokého západoněmeckému kancléři Adenauerovi, 12. 9. 1958, SÚA (AÚV KSČ), Fond: Antonín Novotný – zahraničí – NSR, 1957–1966, kart. 149, 623/8, pořad 5.

s lidově demokratickými státy bylo odsunuto do pozadí jinými závažnějšími událostmi, v důsledku čehož se „německá strana nedomnívá, že by otázka normalizace byla rozvířena dříve než v létě nebo na podzim 1959“.¹⁰⁹ Také pro československou zahraniční politiku vyplynuly z těchto „závažnějších událostí“ nové priority, zejména v podobě podpory sovětských návrhů na řešení německé otázky. V tomto směru se právě Československo stalo jak Moskvě, tak východnímu Berlínu spojencem nejvěrnějším, který byl schopen obětovat ve prospěch socialistického internacionalismu i to málo, co ještě zůstalo ve vzájemných vztazích se Spolkovou republikou Německo v roce 1959.

Rok 1959: Pranýřování úlohy západního Berlína a neúspěšná diplomatická ofenzíva Spolkové republiky

V průběhu berlínské krize se Československo plně postavilo za sovětské návrhy na řešení německé otázky. V seznamu zahraničněpolitických priorit pro toto období stála na prvním místě všemožná a všestranná podpora sovětského návrhu mírové smlouvy z československé strany, spojená s podporou sovětského návrhu na řešení otázky západního Berlína „propagováním výhod svobodného města“ a „pranýřováním úlohy západního Berlína“. Prioritou neméně důležitou měla být podpora NDR jako „prvního demokratického německého státu“ a podpora růstu mezinárodní autority NDR.¹¹⁰

Hodnotíme-li tehdejší československé stanovisko k těmto otázkám z hlediska jeho dopadu na vzájemné bilaterální vztahy se SRN, zaujalo Československo daleko tvrdší postoj, nežli samotný Sovětský svaz. Zatímco berlínské ultimátum zůstalo bez většího vlivu na balík bilaterálních smluv mezi SSSR a SRN, Československo bez ohledu na své vlastní bilaterální zájmy a potřeby dalece překročilo rámec verbální a morální internacionalistické podpory. Aniž by o to bylo ze sovětské či z východoněmecké strany požádáno, přišlo záhy po berlínském ultimátu s iniciativním návrhem

¹⁰⁹ Čs. ochota k normalisování styků s NSR – dopis s. Širokého Adenauerovi (MZV 020.525/59 – 3), AMZV, TO – T NSR, 1955–59, 3, 2, 034/112.

¹¹⁰ Zpráva o současném stavu řešení německého problému se zřetelem k nejbližším úkolům čs. zahraniční politiky v této otázce, 19. 2. 1959, SÚA (AÚV KSČ), Fond: Antonín Novotný – zahraničí – NSR, 1957–1966, kart. 149, 1808/8, pořad 6.

na zrušení své vojenské mise v západním Berlíně, protože prý její existence byla v rozporu s československým postojem v berlínské otázce.¹¹¹

Perspektivně sice československá místa připouštěla možnost přeměny mise v konzulární, „nebo jiný“ zastupitelský úřad. Ve skutečnosti však MZV ČSR interně a zcela vážně zvažovalo situaci, kdy by mise byla zrušena bez náhrady a kdy by konzulární agenda pro občany SRN nebyla prováděna „v žádném případě“, s poukazem na to, že „NSR má možnost řešení těchto otázek úpravou styků“. Z československých materiálů vyplývá, že československá strana dokonce předem počítala s možností represálií ze strany SRN.¹¹² Československá místa musela při zvažování takového kroku patrně vycházet z dosti nereálného hodnocení výchozí mezinárodněpolitické situace v německé otázce. To je jistě pravda, protože například ve věci Chruščovova berlínského ultimáta počítala s tím, že sovětské návrhy ve věci mírové smlouvy a otázky západního Berlína „budou řešeny, i kdyby nedošlo k diskusi“ (mezi Západem a SSSR – pozn. aut.). Takže i tak radikálnímu řešení, jako bylo zrušení československé vojenské mise v západním Berlíně a přeměna občanů SRN v rukojmí takového postupu, mohly stát nakonec v cestě „jen“ světové velmoci. Tento návrh velmi dobře ilustruje stupeň ideologické zaslepenosti, s jakou československá místa v té době již přistupovala ke Spolkové republice.

O mnohém svědčí i skutečnost, že ve výše zmíněném seznamu priorit československé zahraniční politiky byl bilaterální vztah k SRN zmíněn až na desátém místě, a ještě i v rámci tohoto pořadí existovala přísná hierarchie. Všechny organizace, tisk a propagace v ČSR se v této době měly primárně soustředit na odhalování agresivního kursu Adenauerovy vnitřní a zahraniční politiky a na příkladech měly ukazovat její analogii s politikou Hitlera. Teprve poté přišly na řadu vlastní bilaterální styky: vzhledem k odmítavému stanovisku vlády NSR k navázání styků neměla být československá ochota k navázání styků napříště zdůrazňována a další nabídky v tomto směru již neměly být činěny.¹¹³

ČSR si tak – po vzoru odmítavého postoje SRN – stanovila jakýsi ideologický pendant k Hallsteinově doktríně, který v zásadě vylučoval každé

¹¹¹ Tamtéž.

¹¹² Tamtéž.

¹¹³ Zpráva o současném stavu řešení německého problému se zřetelem k nejbližším úkolům čs. zahraniční politiky v této otázce, 19. 2. 1959, SÚA (AÚV KSČ), Fond: Antonín Novotný – zahraničí – NSR, 1957–1966, kart. 149, 1808/8, pořad 6.

vybočení z propagandistického stereotypu, tedy jakoukoliv „reálpolitickou“ flexibilitu ve vztahu k SRN. To se projevilo ještě v roce 1959, kdy se ČSR na okraj ženevské konference ministrů zahraničních věcí dozvěděla o tom, že SRN hodlá přehodnotit své dosud zamítavé stanovisko a nabídnout ČSR a Polsku návrh na nepoužití síly ve vzájemných vztazích. ČSR rovněž dostala z bonnských vládních kruhů informaci, že v souvislosti s tímto návrhem uvažuje SRN o navázání diplomatických styků s těmito dvěma zeměmi. Československé Ministerstvo zahraničních věcí bylo sice názoru, že návrh nebude vhodné otevřeně odmítnout, nicméně československý souhlas doporučilo podmínit ochotou Spolkové republiky sjednat podobnou smlouvu také s NDR...¹¹⁴ Již z tohoto stanoviska je zřejmé, že si ČSR bonnský návrh vyložila jako propagandisticky zaměřenou iniciativu, na níž byla schopna reagovat pouze provokativní výzvou Spolkové republiky, aby vůči NDR učinila krok, který by se rovnal diplomatickému uznání NDR.

Z rozhodnutí I. tajemníka ÚV KSČ a presidenta republiky Novotného nakonec československá strana neměla na bonnský návrh reagovat vůbec, jelikož se mělo jednat o „manévr spolkové vlády, která se tímto způsobem snaží získat zlepšení svého mezinárodního postavení“. Československým novinářům bylo z oficiálních míst sděleno, že otázky „paktu se nesmějí v žádném případě stát předmětem samostatných článků neb úvah“, aby se ČSR nedostala do polemiky, „kterou by Bonn jenom uvítal“.¹¹⁵

Z dnešního pohledu je tato iniciativa významná především proto, že uzavírá jistý bludný kruh, ve kterém se bilaterální československo – západoněmecké vztahy pohybovaly po celé období padesátých let. Oproti předchozím případům to byla tentokrát německá strana, která přišla s nesprávnou iniciativou v nesprávný čas. Bylo by lze namítnout, že v roce 1959 stále platila zásada československé zahraniční politiky z konce roku 1958, podle které neměla československá místa činit SRN žádné nové nabídky, ale pouze trvat na navázání plných diplomatických styků se SRN. Bylo by možno argumentovat také tím, že tuto zásadu bonnský návrh splňoval, protože uzavřít smlouvu o nepoužití síly ve vzájemných vztazích bez předchozího navázání diplomatických styků by bylo jen stěží představitelné. Nicméně československá strana o navázání diplomatických

¹¹⁴ Dopis ministra zahraničních věcí Davida presidentovi Novotnému, 28. 5. 1959, AMZV, TO – T NSR, 1955–1959, 3, 2, 034/112.

¹¹⁵ Pakt o neútočení mezi ČSR a NSR – pokyny pro novináře, 3. 8. 1959 (MZV 027.186/59 – 3), AMZV, TO – T NSR, 1955–59, 3, 2, 034/112.

styků v této době již dávno nestála, ani o ně prakticky neusilovala. Řídila se primárně předchozími negativními bonnskými stanovisky, jichž vydatně propagačně využívala. Do tohoto rámce samozřejmě náhlá (také z propagačních důvodů málo zajímavá) vstřícnost Bonnu příliš nezapadala. Libor Rouček ovšem připomíná, že ani v Bonnu neměla tato iniciativa širokou podporu.¹¹⁶

Faktem zůstává, že tato iniciativa byla posledním návrhem, který se objevil ve vzájemných československo – západoněmeckých vztazích do stavby berlínské zdi a který by v případě, že byl vážně míněn a že by na něj Československo přistoupilo, mohl skutečně znamenat průlom do Hallsteinovy doktríny. Jisté je také to, že takový „úspěch“ by československou stranu vybavil daleko vděčnější propagandistickou municí, nežli prázdné a nic neříkající slogany „pranýřující“ Spolkovou republiku.

Léta 1960–1961: Socialistický internacionalismus nade vše – vztah ke Spolkové republice opět není prioritou

V situaci roku 1960 je již velmi obtížné vůbec hovořit o nějakých bilaterálních vztazích mezi ČSSR¹¹⁷ a SRN, protože v letech 1960–1961 se kruh uzavřel také na československé straně. Spolková republika se opět, podobně jako na počátku padesátých let, stala ideologickým nepřítelem číslo jedna, ke kterému se československá strana opět vztahovala prostřednictvím iniciativ vůči třetím státům (také na půdě mezinárodních organizací) a který byl opět ztotožňován s vnější hrozbou pro bezpečnost ČSSR. Československo se v tomto roce jako jedna z neaktivnějších zemí sovětského bloku podílelo na tzv. „široké kampani proti západoněmeckým revanšistům“, jejíž součástí bylo například společné prohlášení SSSR, ČSSR, PLR a NDR o „aktivizaci revanšistické a militaristické politiky NSR“ z 10. října 1960. V materiálech MZV z té doby nacházíme zmínku o tom, že se Československo postaralo na své straně také o řádné „propagační využití“ této iniciativy.¹¹⁸

¹¹⁶ Rouček, Libor: c. d., s. 30.

¹¹⁷ Nový název státu „Československá socialistická republika“ podle tzv. socialistické ústavy (ústavní zákon č. 100/1960 Sb., Ústava ČSSR z 11. 7. 1960).

¹¹⁸ Zpráva o plnění usnesení orgánu o široké kampani proti západoněmeckým revanšistům, 23. 1. 1961 (MZV 020.589/61 – 3), AMZV, TO – T NSR ZB, 1960–1964, 10, 1, 034/112.

20. října téhož roku přednesl ministr zahraničních věcí David před politickým výborem Valného shromáždění OSN projev s ostrými výpady proti Spolkové republice.¹¹⁹ Na konci roku 1960 pak ČSSR začala připravovat návrh rezoluce pro sociální, humanitní a kulturní výbor Valného shromáždění OSN, v níž se chystala upozornit na „šíření neofašistických, revanšistických a militaristických myšlenek při výchově západoněmecké mládeže“. Zvažovala rovněž další protestní kroky vůči SRN na „jiných fórech OSN“, jakož i v dalších mezinárodních organizacích.¹²⁰

Československá místa také v této době sbírala ve spolupráci s NDR kompromitující materiály, které se měly stát podkladem pro nótu „vláde NSR o nacistických právnících v západoněmecké justici“. Politické byro ÚV KSČ uložilo MZV, aby se ČSSR „po přípravě potřebného materiálu“ připojila k akcím zahájeným v NDR proti Adenauerovu státnímu sekretáři Globkemu. V Praze a na zastupitelském úřadě v Berlíně byla dokonce v prosinci 1960 k tématu Globkeho nacistických zločinů uspořádána mezinárodní tisková konference.¹²¹

K tomuto vývoji jistě významně přispěla předchozí odmítavá bonnská stanoviska k československým návrhům na navázání diplomatických styků i neúspěch návrhu na nepoužití síly ve vzájemných vztazích. Faktorem neméně významným bylo vzájemné sblížení stanovisek mezi zeměmi východního bloku, k němuž docházelo již od dob berlínské krize, a „vše-stranná podpora úsilí NDR“ ze strany ČSSR.¹²² Roli hrála také počínající sovětsko – čínská roztržka a s tím související postoj československých vůdců, kteří se přidali na sovětskou stranu. Ostatně právě v roce 1960 kritizoval Viliam Široký albánské soudruhy za jejich neloajální postoje vůči Moskvě.¹²³ Československo tedy sice za vydatného využití západoněmecké karty potvrdilo svou pověst spolehlivého spojence SSSR obhajobou socialistického internacionalismu. Zůstává však otázkou, zdali se dlouhodobé zájmy internacionální skutečně kryly s československými zájmy státními. Z pohledu československých národních zájmů je například velmi sporným mezníkem stavba berlínské zdi v roce 1961.

¹¹⁹ Ihme-Tuchel, Beate: c. d., s. 318.

¹²⁰ Zpráva o plnění usnesení orgánu o široké kampani proti západoněmeckým revanšistům, 23. 1. 1961 (MZV 020.589/61 – 3), AMZV, TO – T NSR ZB, 1960–1964, 10, 1, 034/112.

¹²¹ Tamtéž.

¹²² Müller, Adolf; Utitz, Bedřich: c. d., s. 131. Ihme-Tuchel, Beate: c. d., s. 318.

¹²³ Ihme-Tuchel, Beate: c. d., s. 319–321.

Zatímco totiž stavba zdi stabilizovala východoněmecký stát (šlo o završení národního zájmu NDR, jímž byla vytrvalá snaha Ulbrichtova režimu o uznání jeho legitimacy jak dovnitř, tak navenek), československou situaci tato událost spíše destabilizovala. Projevovalo se to politicky, protože většina československého obyvatelstva – i přes oficiální slova podpory NDR ze strany československých politických představitelů – odmítla přijmout stavbu zdi za národní zájem ČSSR.¹²⁴ Mělo to ale i ekonomické důsledky, protože východoněmecký partner očekával od ČSSR stále více nejen morální, propagandistickou a politickou podporu, ale také nená vratnou pomoc hospodářskou, využití československého know-how, a to i v podobě přílivu vzdělaných lidí.¹²⁵ Rozhodně tedy nemohly vztahy ČSSR k „prvnímu státu dělníků a rolníků na německé půdě“ představovat plnohodnotnou náhradu za poddimenzovanou bilaterální relaci se Spolkovou republikou.

ČSSR mohlo s trochou nadsázky v roce 1961 nanejvýš hrát vědomí, že v rámci věrnosti zásadám socialistického internacionalismu se minimálně od roku 1957 u Prahy bojovalo za východní Berlín. Jinou otázkou (na kterou vývoj do roku 1961 neposkytl odpověď) bylo, kdy a zda vůbec se v tomto období někde bojovalo za Prahu. Tuto otázku vývoj roku 1961 ani nečinil naléhavou, protože dočasné „vítězství“ sovětského bloku, ztělesněné stavbou zdi, utvrdilo Prahu ve správnosti její věrnosti socialistickému internacionalismu a podřazení pragmatické zahraniční politiky hlediskům ideologickým.

Tuto studii by tak bylo možno uzavřít rokem 1961 a konstatováním, že v této době zůstaly bilaterální vztahy mezi Československem a Spolkovou republikou Německo minimálně stejně tak neuspokojivé, jako na počátku padesátých let. Toto sdělení však nevypoví mnohé o důsledcích, které přinesla ideologická zahraniční politika a zanedbání národního zájmu především pro Československo samotné. Ty se naplno projevíly teprve později. Z tohoto důvodu je toto pojednání o bilaterálních vztazích mezi Československem a Spolkovou republikou od padesátých let nutno zakončit časově sice nesousledným, avšak věcně velmi podstatným krátkým výhledem do vztahů mezi ČSSR a SRN po roce 1961.

¹²⁴ Schwarz, Wolfgang: c. d., s. 28.

¹²⁵ K ekonomické dimenzi vztahů ČSSR – NDR srv. Ihme-Tuchel, Beate: c. d., s. 325–333.

Epilog

První neúspěchy československé zahraniční politiky, soustředěné na obhajobu internacionalistických zásad v německé otázce, se dostavily již v roce 1962. Československá místa byla nucena přiznat, že „v celé řadě zemí Afriky se sice podařilo přispět ke správnému chápání podstaty německého problému, ale znalost věcí byla omezena na úzký okruh představitelů a výrazné politické důsledky se nedostavily.“ Dále musela konstatovat, že „ve většině latinskoamerických zemí zůstal německý problém a jeho mírové řešení vzdálen státníkům i masám“...¹²⁶ Limity ideologické zahraniční politiky vůči SRN se dále projeví v následujících letech ve světle bonnského návrhu na zahájení jednání o obchodních misích s některými zeměmi sovětského bloku, který SRN oživila po nástupu Gerharda Schrödera (CDU) do čela bonnského ministerstva zahraničních věcí. Tehdejší českoslovenští vyjednávači se snažili svá oficiální místa poměrně důrazně upozornit na to, že při jednáních o obchodních misích se SRN stěží vystačí se zásadou československé zahraniční politiky, aby jednání využívali „k dalšímu odhalování politiky NSR“.¹²⁷

Československá místa však i nadále ve shodě s východním Berlínem považovala politiku zřizování obchodních misí za snahu SRN o prolomení „jednotné fronty“ zemí socialistického tábora. V důsledku tohoto hodnocení zatlačila do pozadí skutečnost, že obchodní mise případně mohly být též prvním krokem k postupnému odbourávání Hallsteinovy doktríny, s jejímiž implikacemi mělo právě Československo v padesátých letech bohaté negativní zkušenosti. Místo toho se však ČSSR i nadále primárně soustředila na „ještě důslednější“ ideologický boj proti Hallsteinově doktríně v rámci „podpory mezinárodního postavení NDR“. Zatlačila tak do pozadí své vlastní zájmy, kdy mohla výměna obchodních misí se SRN výrazně vylepšit nejen bilanci vzájemných vztahů v politické rovině, ale i československou bilanci ekonomickou. Ve hře zůstala „pouze“ velmi výhodná obchodní výměna se Spolkovou republikou v celkové výši 1 miliardy korun československých.¹²⁸

¹²⁶ Průběh československých akcí na podporu návrhů na uzavření mírové smlouvy s Němcem a boje proti západoněmeckému revanšismu, militarismu a neokolonialismu, 7. 8. 1962, SÚA (A ÚV KSČ), Fond: Antonín Novotný – zahraničí, NSR, 1959–1963, 11196/8, pořad 4.

¹²⁷ Politika NSR v otázce zřizování obchodních misí s jednotlivými státy socialistického tábora, 11. 4. 1963 (MZV 023.859/63 – 3), AMZV, TO – T NSR ZB, 1960–1964, 15, 9, 034/211.

¹²⁸ Tamtéž.

Na svém stanovisku však ČSSR setrvala, a to i poté, co se množily informace o tom, že SRN „jednotnou frontu“ zemí sovětského bloku stejně již dávno prolomila, že „zbývající“ státy (míněno Československo – pozn. aut.) nejen nedonutí Spolkovou republiku k navázání diplomatických styků, ale že se svým zatvrzelým postojem mohou dostat do izolace ve vlastním socialistickém táboře.¹²⁹

I přes tato varování československá místa všemožně zdržovala jednání o obchodních misích se SRN. Například dlouhodobě odmítala tzv. „berlínskou klausuli“, kterou chtěla západoněmecká strana dosáhnout rozšíření platnosti obchodní dohody i na západní Berlín. Tuto zásadu z pochopitelných politických důvodů neuznání příslušnosti západního Berlína k SRN od počátku striktně odmítala NDR i Sovětský svaz – a dlouho také Československo – pročež šly československé zájmy opět stranou.¹³⁰

Důsledky takového postupu na sebe nedaly dlouho čekat. První zemí, ve které Spolková republika Německo zřídila své obchodní zastoupení, se již 7. března 1963 stalo Polsko. 17. října téhož roku následovalo Rumunsko.¹³¹ S Československem se obchodní dohodu podařilo po zdoluhavých jednáních uzavřít až v roce 1967. Definitivní lekci socialistického internacionalismu však udělila československé straně až skutečnost, že vůbec první zemí sovětského bloku, s níž Spolková republika Německo v roce 1967 navázala diplomatické styky, nebylo Československo, nýbrž Rumunsko. Celá soustředěná politicko – diplomatická ofenzíva československé strany vůči Spolkové republice Německo v padesátých letech tak vyzněla jen jako námaha nesprávným směrem tváří v tvář skutečnosti, že Hallsteinovu doktrínu nakonec jako první prolomila země, která se i přes svou pověst slabého članku sovětského bloku nebála upřednostnit své vlastní národní zájmy před vágními zásadami socialistického internacionalismu.

¹²⁹ Tamtéž.

¹³⁰ Tato taktika přitom kontrastuje s některými vstřícnými kroky, které Československo učinilo v té době vůči Spolkové republice Německo. Takovým gestem bylo například usnadnění vízové praxe pro občany SRN za účelem turistických cest, ke kterému ČSSR přistoupila v roce 1963 a které mělo velký význam pro mezilidskou komunikaci. Müller s Utitzem (c. d., s. 139) se ovšem snaží vysvětlit, že i tato vstřícnost měla své limity v podobě nestability Novotného režimu, a tudíž i strachu československého vedení z možných politických důsledků, které by mohly přinést příliš nápadné snahy o zlepšení bilaterálních vztahů se SRN. Také na pozadí tehdejší vnitropolitické situace se tedy nabízí jedno z možných vysvětlení, proč československá zahraniční politika vůči SRN i v této době postupovala v souladu s Moskvou.

¹³¹ Podklady pro rozhovor s viceprezidentem spolkového sněmu NSR Thomasem Dehlerem (MZV 030.817/63 – 3), AMZV, TO – T NSR ZB, 1960–64, 15, 9, 034/212.

Shrnutí

Tvrdilo-li se v jednom z normalizačních vtípů, že Gustáv Husák má nejdlejší kolo na světě, protože sedátko má v Praze a řídítka v Moskvě, pak je tento výrok neméně příznačný pro ochotu československých politických představitelů v padesátých i šedesátých letech, zohledňovat při formulaci vlastních zahraničněpolitických cílů vůči Spolkové republice Německo zejména sovětské ideologické postoje v německé otázce, případně hledisko internacionalistické. Z tohoto důvodu nelze vystačit s argumentací, že tomu ani nemohlo být jinak v situaci, kdy Spolková republika Německo v padesátých letech vytrvale odmítala československé iniciativy na normalizaci vzájemných vztahů a na navázání diplomatických styků s poukazem na Hallsteinovu doktrínu, jež SRN znemožňovala udržovat diplomatické styky se státem, který diplomaticky uznává NDR. Ačkoliv se lze s tímto názorem setkat v literatuře¹³², československé dobové prameny potvrzují, že právě tento dojem měly vzbudit československé snahy o navázání diplomatických styků se SRN a zastřít tak skutečnost, že od určitého okamžiku o navázání diplomatických styků se Spolkovou republikou z propagandistických důvodů nestála ani československá strana.

Pouze v krátkém období let 1954–1956 totiž Československo hodnotilo navázání diplomatických styků mezi Sovětským svazem a Spolkovou republikou Německo – tedy počátek Adenauerovy východní politiky – primárně jako krok, který má význam pro československé národní zájmy. Postupně však v československé recepci Adenauerovy východní politiky převážily ideologicky motivované snahy, pokusit se o navázání diplomatických styků se SRN s cílem narušit bonnskou koncepci výhradního zastupování SRN v celoněmeckých záležitostech, čili Hallsteinovu doktrínu.

Pátráme-li tedy po příčinách neúspěchu bilaterálních československých iniciativ vůči Spolkové republice v padesátých letech, pak k němu, kromě působení objektivních faktorů, z nichž nejvýznamnějším byl vzájemný sovětsko-západoněmecký bilaterální pragmatismus, svým dílem přispěla také československá strana. Stalo se tak proto, že při posuzování Adenauerovy východní politiky upřednostnila ideologická východiska nad pragmatickými a v důsledku toho nejen nesprávně vyhodnotila některé zásadní skutečnosti v mezinárodní politice, ale ani výrazně neprospěla svým zájmům.

¹³² Rouček, Libor: c. d., s. 31.

Byla tak kupříkladu podceňena četná vyjádření západoněmecké strany, že SSSR jakožto čtvrtá mocnost s odpovědností za Německo jako celek představuje ve srovnání s ostatními zeměmi sovětského bloku jedinou výjimku v rámci bonnské východní politiky. Místo toho vycházelo Československo z nerealistického předpokladu, že model, kdy SRN udržovala diplomatické styky se Sovětským svazem, přestože právě SSSR v ideologické rovině nejhorlivěji bojoval proti zahraničněpolitickým a mezinárodněprávním stanoviskům bonnské vlády, je aplikovatelný také na vztahy mezi Spolkovou republikou Německo a Československem. Povzbuzena touto představou, československá místa výrazně podcenila trvalost bonnského mezinárodněprávního stanoviska formulovaného v Hallsteinově doktríně, když jej napadala z ideologických pozic, přestože šlo o poměrně konzistentní právní, politické, společenské a navíc konzervativní stanovisko.

Nad možnost chápání československých vůdců bylo poznání, že když jsou ve hře vlastní zájmy, musí jít ideologie dočasně stranou, což byla strategie, kterou vůči Spolkové republice Německo po celá padesátá léta úspěšně aplikoval Sovětský svaz. Zatímco tedy SSSR vůči Spolkové republice Německo manévroval mezi propagandou a zahraničněpolitickým realismem, československá strana často podnikala kroky, pohybující se na hraně zahraničněpolitického avanturismu. Ty v konečném důsledku nejenže nepřinesly kýžený propagační efekt, ale utvrdily západoněmeckou stranu v přesvědčení, že z československé strany nejde o vážně míněné iniciativy. Výsledkem byly absurdní situace, kdy Československo například až po přímé intervenci Sovětského svazu předložilo v roce 1957 návrh na navázání diplomatických styků, který měl – na základě pevného přesvědčení československých míst – výrazně snížit vyhlídky Adenauerovy CDU na vítězství ve volbách. V roce 1958 zase Československo formulovalo nabídku na navázání diplomatických styků tak, aby byla pro západoněmeckou stranu nepřijatelná, a aby případné odmítnutí ze strany SRN bylo možno využít propagačně. V neposlední řadě československá strana v roce 1959, aniž by o to byla ze sovětské strany vůbec požádána, přišla s iniciativní nabídkou na zrušení své vojenské mise v západním Berlíně. Tímto krokem by sice podpořila sovětské stanovisko v otázce západního Berlína, ale zároveň by se zbavila jedné z posledních možností, jak legálně působit také v západní části Německa.

Z uvedených důvodů je na základě výzkumu československých archivních pramenů obtížné hovořit o „severním trojúhelníku“ jako o účelovém seskupení tří sovětských satelitů NDR, ČSR a Polska, jejichž společnou

politiku vůči Spolkové republice Německo měl koordinovat SSSR a využívat jí k propagandistickému nátlaku na SRN.¹³³ Tato teorie je jen málo aplikovatelná na československou politiku vůči Spolkové republice v padesátých a šedesátých letech, jelikož Československo lojalitou k Sovětskému svazu od počátku předčilo ostatní země sovětského bloku. Československo bylo vůči SRN vždy ochotno učinit v ideologické rovině dobrovolně daleko více, nežli se od něj očekávalo ze sovětské strany. V tom se Československo výrazně odlišovalo například od Polska, které se od určitého okamžiku prostřednictvím předkládání vlastních zahraničněpolitických iniciativ, zohledňujících i národní cíle a zájmy (Rapackého plán) snažilo vystupovat samostatněji i vůči Moskvě. Československý příklad vyvrací teorii „severního trojúhelníku“ také proto, že – jak ukazují československé prameny – východoněmecká východiska v německé otázce začalo Československo ve své politice vůči SRN ve zvýšené míře reflektovat až od druhé poloviny roku 1957. Sovětské a východoněmecké zájmy nebyly tedy v německé otázce zpočátku tak identické a koordinované, jak se předpokládá. Československo se ochotně chopilo úkolu, hájit v rámci zásad socialistického internacionalismu také zájmy NDR. Dvojí tlak ze strany SSSR a NDR v německé otázce se pro Československo stal v letech 1958–1961 plnohodnotnou náhradou za definici vlastních národních zájmů ve vztahu k SRN.

V širším měřítku ukazuje příklad bilaterálních vztahů k SRN v 50. letech a dlouho do 60. let, že českoslovenští politikové nebyli v mezinárodních vztazích schopni uvažovat v kategoriích národní, nýbrž pouze vlastní politické sebezáchovy. Sledovali jediný pragmatický cíl: aby při určení československé zahraniční politiky vůči Spolkové republice prosadili dogmatickou linii, tedy podřízení pragmatické zahraniční politiky ideologickým východiskům, a to i za cenu rezignace na národní zájmy. Politika vůči Německu se tak stala především nástrojem k upevnění legitimacy československého vedení a k zdůraznění skutečnosti, že Československo je jedním z nejspolehlivějších článků sovětského bloku. Českoslovenští vůdcové tak splnili slib z února 1948, že pod jejich vedením už Československo nebude napříště sedět „na dvou židlích“¹³⁴ (tj. plnit funkci mostu mezi Východem a Západem – pozn. aut.), ale že se jasně v zahraniční politice přikloní k SSSR.

¹³³ Srv. Ihme-Tuchel, Beate: c. d.

¹³⁴ In: Müller, Adolf; Utitz, Bedřich: c. d., s. 114.

Československá místa se z ideologických důvodů v padesátých letech¹³⁵ nikdy nepokusila hledat východisko ze středové polohy například udržováním dobrých vztahů jak s východním, tak se západním sousedem. Paradoxně tak Československo svými prosovětskými postoji potvrdilo jedno z cynicko-pragmaticko-skeptických východisek Adenauerovy východní politiky, podle kterého bylo na sovětské satelity ve střední a východní Evropě nutno pohlížet pouze jako na satelity, jimž Spolková republika Německo nemůže prostřednictvím navázání diplomatických styků pomoci k uvolňování jejich svazků se SSSR a tedy ani k dosažení větší nezávislosti na Moskvě. Nejenže o to v rámci Adenauerovy východní politiky Spolková republika neusilovala, ale Československo o něco takového ani nestálo.

¹³⁵ Mělo to vliv na zahraniční politiku vůči SRN i v 60. letech, kdy na rozdíl od Československa, takto ve vztahu k SRN uvažovaly některé země sovětského bloku, např. Polsko nebo Rumunsko.